

TARİHİ SEYRİ İÇERİSİNDE TÜRK DİLİNİN SERÜVENİ

Ali TUNA*

*Ukiş körkü til, ol bu til körkü söz
Kişi körkü yüz ol bu yüz körkü göz¹*

Giriş

Dil, insanların meramlarını anlatmak için kullandıkları bir sesli işaretler sistemidir. Elle, başla, gözle ve kaşla işaretler yaparak insanlar bazı duygularını, düşünce ve dileklerini anlatırlar. Fakat insanların en mükemmel anlatma vasıtası dilleridir.² İnsanlık tarihine baktığımızda her toplumun kendine özgü bir dilleri olduğu görülmektedir. Türklerin kullandığı Türkçe ise çok uzun geçmişe sahip olmakla birlikte bugün hala varlığını sürdüren büyük bir dildir.

Türkçe'nin geçmişi ile ilgili yapılan araştırmalar bize bu dilin en aşağı 5500 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.³ Türkçe bitişken bir dil olup sondan ek almaktadır. Kelime kökü üzerine getirilen eklerle başka bir kelime üretilmekte veya cümleler kurulmaktadır. İnsanoğlunun

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

1 "Anlamanın güzelliği dildir. Dilin güzelliği ise söz, kişinin güzelliği yüzüdür. Yüzünün güzelliği ise gözüdür." Şeklinde bugünkü Türkçe'ye aktarabileceğimiz eski bir Türk sözü.

2 Banguoğlu, Tahsin; **Türkçenin Grameri**, s. 9., Türk Dil Kurumu Yayınları., Ankara 1990.

3 Tuna, Prof. Dr. Osman Nedim, **Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi**, s. 49, Ankara 1997. Osman Nedim Tuna bu konuyla ilgili olarak ayrıca şunları ifade etmektedir. "Bugün yaşayan Dünya dilleri arasında, en eski yazılı belgelere sahip olan dil, Türk Dili'dir. Bunlar, çivi yazılı Sümerce tabletlerdeki alıntı kelimelerdir."

bilgileri nesilden nesile yazılar vasıtasıyla aktarılmaktadır. Yazıyı ilk olarak bulanalar ise şimdiki bilgilerimize göre Sümerlerdir. Yani tarih Sümerler ile başlamaktadır. Diğer milletler de sonraları gerek kendileri veya başka milletler vasıtasıyla birbirlerinden etkilenererek kendi yazılarını oluşturma yoluna gitmekte ve bizler yani bugünün yaşayan insanları öncekilerden haberdar olabilmekteyiz.

I - Başlangıçtan Osmanlı Devleti Dönemine Kadar Olan Gelişmeler a - Mezopotamya

Yazının insanoğlu tarafından bulunması ile tarih başlamaktadır diye ifade edilmektedir. Yazının da Mezopotamya'da Sümerler tarafından bulunduğunu yukarıda ifade edilmişti. Sümerler bitişken (agglutinative) bir dil kullanmaları bakımından bu coğrafyada yaşayan diğer halklardan ayrılmaktadırlar. Sümerlerin konuştuğu bu bitişken dil ile ilgili olarak bu dilin diğer bir bitişken dil olan Türkçe ile ilgili bir çok ortak noktası bulunmaktadır.⁴ Yani Sümerce ile Türkçe arasında müşterek ya da Türkçe'ye benzeyen bazı kelimelerle de karşılaşılmaktadır. Bu anlamda Sümerliler, Mezopotamya uygarlığının kurucusu olmakla da kalmazlar. Bu küçük kavim medeniyet tarihinin temelinde büyük ve çığır açıcı bir role ve yere sahiptir.⁵

Bilim dillerinin ilki olan Sümercenin, düşünümsel kültürün dili olarak nüfuz sahası, bir yandan Mısır'a öbür yandan da Anadolu'ya kadar uzanı-

---

4 Bu benzerlikler ile ilgili olarak Türk Dil Kurumu tarafından 1990 yılında Prof. Dr. Osman Nedin TUNA'nın hazırlanmış olduğu "Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi" adlı eseri basılmıştır.

Osman Nedin Tuna, Sümerce ile Türk dilinin tarihî ilgisi konusuna, 1947-48 öğrencilik yıllarında okuduğu Sturtevant'ın Münire B. Çelebi tarafından Türkçe'ye çevrilen "Eti Dili Sözlüğü"nin ilgisini çekmesi ile başladığını belirtiyor. 1962'de doktora çalışması için gittiği Amerika'da, bu konudaki çalışmalarını yoğunlaştırıyor ve 1982'de çalışmalarını tamamlıyor.

Bu çalışmada; Sümerlerle Türkler arasında dil bakımından tarihi bir ilgi bulunduğu 165 kelime ve gerekli açıklamalarla ispatlanmaktadır. Ve bu eser altı başlık altında toplanmıştır: 1. Giriş; 2. Sümerce Türkçe Ses Denklikleri 'Kurallar'; 3. Malzemenin Tartışılması, Metod ve Yorum; 4. Sonuç; 5. Son Söz; 6. Bibliyografya ve Kısaltmalar, <http://www.tdk.gov.tr/%5Ckollar%5Cdilbilimikolu.html>

5 Sayılı, Ord. Prof. Dr. Aydın., *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, s. 4, Ankara 1991.

yordu. Daha sonraları, ortaçağda, İslâm Dünyasında Arapça ve Avrupa'da Lâtince bilim ve ekinim (kültür) dili olarak kullanılmıştır. Bütün tarih boyunca, bilim ve kültür dili olarak, ancak bu iki dil uzun ömürlülük ve etkinlik bakımından Sümerce ile boy ölçüşebilecek durumdadırlar.

Sümercenin ekinim (kültür) tarihindeki bu istisnaî önemini bir dereceye kadar da Sümer dilinin bazı özelliklerine bağlamanın mümkün olduğu anlaşılıyor. Nitekim, Sümerlilerin düzenlenmiş ve düzenlendirici bir düşünüş şekline sahip olduklarına değinmek vesilesiyle, Landsberger, bu nizam verme zihniyetinin esasen Sümerlilerin dilinin de bir özelliği olduğuna işaret ediyor ve bu münasebetle aşağıdaki noktalar üzerinde duruyor:

Sümerlilerin dilinde bir nizam prensibi hâkimdir. Bu bakımdan, Sümerce'nin saydam bir dil olduğu söylenebilir. Örneğin, Sümercede herhangi bir isim alacak olursak, o kelimenin birleşim tarzından onun delâlet ettiği anlamın mahiyetini ve vasıflarını çıkarmak mümkündür. Fiillerinde de aynı şey görülebilir. Meselâ, konuşmaya ilişkin bütün kelimeler ağız kelimesiyle bağ kuran kelimeler olduğu gibi, görme olayına değgin olan fiiller de göz sözcüğü ile birleşim yoluyla oluşmuş sözcükler niteliğindedir. Ayrıca, bu birleştirici özellik yazıda daha da belirginleşmektedir. Demek ki, bu dilde kelimelerin temsil ettiği nesnelere ve kavramlarla, o kelimeler arasında çağrışım yapılabilme kolaylığı mevcuttur. Bu ise, Öğrenim ve kullanışlılık bakımından tamamen övülmeye değer bir vasıftır.

Sümercede sözcüklerin oluşmasındaki bu özelliğe ek olarak cümle teşkilinde de ilginç ve olumlu bir özellik göze çarpar. Bu da şudur ki, bu dilde, cümlelerin daha ifade edilmeden zihinde ana çizgileriyle toparlanıp tasarlanması gerekmektedir. Türk dillerinin genel bir vasfını teşkil eden bu nitelik başka dillerde pek görülmeyen bir özelliktir. Diğer dillerde cümleyi oluşturan kısımlar, yerleri geldikçe, adım adım, birbirlerine eklenerek cümlelerin tümü teşkil edilip ortaya konur. Yine, cümleleri meydana getiren tümcelerin birer gramer eki ile birbirlerine bağlanmaları da Sümercenin ve Türkçe'nin ortak bir özelliği olmak durumundadır.⁶

6 Sayılı, Aydın Ord. Prof. Dr., "*Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, s. 385-386., Ankara 1978., Ayrıca bkz.: Landsberger, Benno., "Sumerler", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt I, sayı 5, s.93-95., 1942.

Mespero ve Demorgan gibi Avrupa'nın ünlü tarihçileri, Anadolu'daki Türk varlığını M.Ö. 4000 yıllarına kadar götürmekle⁷ birlikte, Prof. Dr. Osman Nedim Tuna; Sümerlerle ve Sümerce ile ilgili yaptığı araştırmalarının sonucuna dayanarak "Bu dil münasebeti Türklerin en az M.Ö. 3500'lerde Anadolu'nun Doğu bölgesinde yerleşmiş olduklarını gösteriyor"⁸ demektedir. ⁹ Sümerce'de 165 Türkçe kelime bulunmaktadır.

Bu kelimelere örnek olarak şunları sayabiliriz. Agar (ağır), di- (demek), dingir¹⁰ (tenri-tanrı), dug- (dökmek), men (ben)¹¹, zae (sen)¹², zag (sağ), gişig (eşik-kapı).¹³

Sümerler yazıyı bulan millet olmakla yetinmemişler, Gılgamış Destanı ile ilk şiir ve edebî yazı örneklerini de vermişlerdir. Sümerler Mezopotamya'nın güneyinde siteler, kanallar kurmuşlardır. Ulaştıkları medeniyet seviyesi ile hukuk, dil ve mimaride M.Ö. 2000'lerde bölgeye gelen Samileri de etkilemişlerdir. Daha sonraları yöreye inen Hititler de Sümer'lerden dolaylı olarak etkilenmişlerdir.¹⁴

Pek çok yabancı yazarın o dönemde bölgede Ari bir dil tespit edememesi bir yana; yaptıkları çalışmalar Sümer ve Elam dillerinin bugünkü Türkçe'ye hayret uyandıracak kadar benzediğini göstermiştir. ¹⁵

Mezopotamya'ya ve burada yaşayan halkların durumuna gelecek olursak; Filoloji incelemeleri de milattan önceki üçüncü binde güney doğuda Pencap'a, güney batıda Mezopotamya'ya Suriye ve Küçük Asya'ya kadar

7 A. Kemali, *Erzincan*, 2. baskı., İst., 1992, s. 19, not: 7.

8 Tuna, Prof. Dr. Osman Nedim, *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi İle Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara., 1990, s. 49.

9 http://www.turk-yunan.gen.tr/turkce/sorunun_ortaya_cikisi/malazgirtten_once.html

10 Bu kelime John A. Halloran tarafından hazırlanan *Sumerian Lexicon Version 3.0* adlı eserin 50. sayfasında şu şekilde geçmektedir. "diñir, dingir: god, deity; determinative for divine beings (di, 'decision', + ñar, 'to deliver')".

11 men 2.3: I, myself (cf., me-en.), John A. Halloran, *Sumerian Lexicon Version 3.0*, s.36.

12 za-c: you; yourself., John A. Halloran, *Sumerian Lexicon Version 3.0*, s.148.

13 <http://www.turkoloji.8m.com/turkdili.htm>, "*Tarihten Geleceğe Türk Dili*", Prof. Dr. Ahmet

Bican Ercilasun

14 <http://www.arkeolog.org/arkoloji/tarihoncesi/sumer.htm>

15 <http://www.arkeolog.org/arkoloji/tarihoncesi/sumer.htm>

yayılan gruplardan Elam'lar¹⁶, Kas'lar, Lulubi'ler, merkezi Zagros Gutileri, Medye Haldileri, Likleri, Lidleri hatta İtalya Etrüks'leri gibi kavimlerin bitişken bir dil konuştukları ve lehçelerinin ana bir dile bağlı bulunduğu neticesini vermiştir.

Arkeologların Pre-Ubeid dedikleri bu eski çağlarda Ön Asya'da neolitik medeniyetini yaşatan ve dillerinin bitişken, kafalarının brakisefal olmasıyla Samilerle Hint Germenler'den ayrılan bu insanlara Tevrat Jeneolojisine göre Yafes'liler veya menşelerine nispetle Asyanik'ler adı verilmektedir.¹⁷

Bu bölgede yaşayan ve Asur belgelerinde görülen Hanasuruka adının da Turani lehçeye ait olduğu umumiyetle kabul edildiğine göre M.Ö. 822 tarihlerine doğru, ileride Medya adıyla tarihe girecek olan Kuzey Zagros- lar'da yaşayan halkın tamamıyla Ön Turanlı'lardan oldukları ve buralara Hind-İranlı soydan kimse bulunmaması zarurî görünmektedir.¹⁸ Sami ve Hind İranlı kavimlerden ayırmak için çok defa Asyanikler veya Ön Turanlılar adı verilen bu halktan İran'ın Kuzey Batı bölgesinde bulunanlar M.Ö. VI'ncı yüzyıl başlarında Ön Med'ler veya Mata'lar diye tanınmışlardır.¹⁹

16 Günaltay, Ord. Prof. Dr. Şemseddin., *İran Tarihi I*. Cilt Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar, Ankara 1987., s. 78,79. da şunlar ifade edilmektedir: "Proto Elamit yazıtlarının incelenmesinden çıkan sonuçlara göre Elam dili bitişken bir dildi. Bu bakımdan Sami ve Hint Avrupalı Dillerden ayrılıyordu. Filoloji incelemelerinin belirttiğine göre Elam'lıların konuşma dilleriyle yazı dilleri arasında dikkate şayan ayrılıklar vardı. Türkçe'de olduğu gibi Elam dilinde de mützekker isimle müennes isim arasında fark yoktu. Elamcının karakteristik unsurlarından büyük bir kısmının, Kas, Lulubi, Guti, Haldi, Hurri dilleriyle bazı Küçük Asya kavimlerinin (Proto - Hatti, Likya'li, Lidya'li ve Etrüks'lerin) dilleriyle müşterek olduğu anlaşılmaktadır. Herhalde Elam dili ile bu diller arasındaki benzerlik, hepsinin tek bir menşeden çıkmış olduğunu belirttiğine göre, bu dilleri konuşan kavimler arasında etnik bir akrabalık olduğu şüphesiz görünmektedir."

17 Günaltay, Ord. Prof. M. Şemseddin., a.g.e., s. 9.

18 Günaltay, Ord. Prof. M. Şemseddin., a.g.e., s. 94-95.

19 Günaltay, Ord. Prof. M. Şemseddin., a.g.e., s. 97. Günaltay bu kısım ile ilgili verdiği dipnotta şunları da zikretmektedir. "yakın zamanlara kadar bu kavim, Yunanlıların verdikleri Med adıyla tanınıyordu. Bunlar hakkında tarih bilgisinin tek kaynağı da Herodot'un kitabı ile Ahamaniş'ler sarayında tabii edinen Yunanlı Ctesias'dan kalan bazı parçalarıdır. Birbirlerine pek de uymayan bu iki kaynaktan birinin dediğini, diğerinde çürüten fıkralar, engin kronoloji ayrılıkları, ilk bakışta göze çarpmakta idi. Bugün tarih, bu iki kaynağa nispetle çok mevsuk olan ve daha eski zamanlardan kalan belgelere dayanmaktadır. Bu belgelerin başında en eski olarak Sinear ve Elam tabletlerindeki kayıtlarla Asur'uların elde edilen tabletları, Asurlulara ve Ahamanişlere ait kabartmalar ve yazıtlar ve nihayet Zerdüş kitabından kalan parçalar bulunmaktadır. Bütün bunların esas olması ve Yunan kaynaklarının da daha sonraki devirleri aydınlatması sayesinde ki, bugün Mata'ları ve İran tarihini, düne nispetle daha çok müsbet ve geniş olarak kavramak imkânı hasıl olmuştur."

Dara'nın Bisütun (veya behistun) kitabesinin Elamca kısmında bu memleket Matapim, burada oturan halk ise Mata adıyla anılmıştır. İran'ın Hind- İrani'lardan önceki halkının konuştukları dil grubundan olan Elam lehçesindeki Mata adının, Ön Med'lerin kendi kendilerine verdikleri isim olduğu şüphesizdir.²⁰

Mata'ların milliyeti meselesi uzun tartışmalara konu olmuş, bu konuyla ilgili türlü iddialar ileriye sürülmüştür. Bazıları sonraları Med adıyla tarihte yer alan halkın Hin İrani olduklarını iddia etmişlerdir. Bazı bilgiler ise bunların Fino-Moğol veya Turanlı oldukları kanaatinde direnmişlerdir. Üçüncü bir grup ise Med'lerin içinde biri Turanlı, diğeri Hind İrani olarak iki zümre halk bulunduğu iddiasını ileri sürmüşlerdir.

Gerçi Proto-Med'lere atfedilecek ve onların diliyle yazılmış belgeler yoktur. Bilgimizin bugünkü durumuna göre eski Şark kavimleri arasında Med'ler hiçbir yazıt ve anıt bırakmamış olan biricik kavimdir, fakat bunun böyle olması Mata'ları Hind- İrani saymak için kuvvetli bir sebep teşkil edemez.²¹

Hind İrani'ler gelmeden önce buralarda Elam'larla aynı soydan inmiş bir halkın yaşadığı, son arkeoloji buluntuları ve Mezopotamya yazıtlarıyla kesin olarak meydana çıkmıştır. Şüphesiz bu kavmin kendine has bir dillemi vardı. Bugün yeniden keşfedilen Asur tabletlerinde bunlara ait bir takım şahıs ve yer adları görülmekte, dilleri hakkında bir fikir edinilmektedir. Bunlar gösteriyor ki, İran'ın kuzey batısında tarihin karanlıklarına gömü-

20 Günaltay, Ord. Prof. M. Şemseddin., a.g.e., s. 97-98. Günaltay verdiği dipnotta bu konuyla ilgili şunları ifade etmektedir. "Oppert, Mata Sözü'nün Sumercede memleket ve yurt anlamına geldiğini söyler Bisütun Kitabesinin Elamca parçasındaki Mata sözü'nün Sumer dilinde de müşterek olması, Mata'larla Elam'ların ve Sumerlerin tek bir soydan indiklerinin nişanesidir. (Oppert, Les Peuples des Medes, 10-16)."

21 Bu konuda bkz.: Muhammed-İ İsti'lâmî, *Çağdaş İran Edebiyatı Hakkında Bir İnceleme*, Çev: Prof. Dr. Mehmet Kanar Muhammed-İ İsti'lâmî yukarıda ismi zikredilen eserinde şunları ifade etmektedir: "Örneğin Med hanedanı hükümdarlarından ve halkından kalan tek yazma bile yoktur. Araştırmacılar diyorlar ki: Med dili, bugünkü Kürtçe'nin temelidir. Padışahlıkları uzun sürmediği ve hükümlerlik sahaları Hahamenîlerinki gibi genişleyip dünyayı fethetme gururu kendilerini, yaptıklarını dağlardaki kayalıklara veya saraylarının cephelerine yazmaya sevk etmediği için onlardan deri ve taş üzerine yazılmış bir tek yazı bile kalmamıştır. Yaptıklarını bir yere veya nesne üstüne yazmış oldukları kabul edilse bile, Hahamenîlerin ihtişamlı dönemlerinde ister istemez yok olup gitmiştir."

len çağlardan beri yaşayan ve türlü adlar taşıyan insan grupları, aynı soydan olduklarını belirten lehçeler konuşuyorlardı. Birbirleriyle yakın akraba olan bu insanlar brakisefal ve lehçeleri de bitişken bir dile bağlı olmakla, Sami ve Hind-Avrupalı diller konuşan kavimlerden ayrılıyorlardı. Asurlular devrinde, Ön Turanlılar adıyla ayırdığımız bu halktan inen gruplardan Kafkasların güneyindeki Haldia'lar, Urmiye gölü güney-doğusundaki Mannai'ler, bunların batısını işgal eden Gut (Guti)lar, Kass (Kasit)lar, bunların güneyinde Zagros dağları boyunca yurt tutmuş olan Lulubi'ler, Ellipi'ler, Kaşşu'lar, Barhasi'ler, Brahşi'ler, gibi türlü adlarla anılan gruplar, bugünkü Hamedan'ın doğusunda oturan ve müstakil Med'lerin çekirdeğini teşkil eden Mata (Madai) larla dil ve cismani teşekkül bakımından bir idiler. Bugün bile bütün bu bölgelerde ve İran platosunun kuzey ve doğu bölgelerinde brakisefal grupların çokluğu teşkil etmeleri sebepsiz değildir.

Asur kralı Sargon'un sarayını tezyin eden ve son zamanlarda meydana çıkarılan kabartmalar ile Dara'nın Bisütun abidesindeki Matal'lar Kralı Sattaria ve Saka'lar Kralı Çakuka'nın tasvirleriyle, Dara'nın haleflerinden Kserkses ordusundaki Mata ve Saka askerlerine ait kabartmalarda yakın benzerlik ve yuvarlak kafa (brakisefal) tip açıkça görülmektedir.

Asur kaynaklarında bu bölgelere ve buralarda oturanlara ait yer ve şahıs adlarının ne Sami, ne de Hind-Avrupa lehçeleriyle bir münasebetleri olmadığı, bunların bitişken (aglutinant) bir ana dile ait oldukları, bugün dil bilginlerince umumiyetle kabul edilmektedir. Gerek bu adlar ve gerek dil şivesini belirten tek tük sözler, Ön Turanlı'lardan inen Mata'larla bütün çevresindeki halkın müstakil yaşadıkları zamanlarla Ahamanişler'in,²² ilk devirlerinde Turani bir dil konuştuklarını göstermektedir.

22 Ahamanişler (Hehamenişiyen): Hehamenişi'nin çoğuludur. M.Ö. 559 ila 330 yılları arasında İran'da Hüküm süren sülale. Hehameniş bu sülalenin atasının adı olmakla birlikte bu sülaleye bu ad verilmiştir. Hehameniş sülalesinin ilk hükümdarı Büyük Kuruş idi. Kuruş İran tarihinin en önemli isimleri arasındadır. Kuruş Babil de esir olan Yahudileri özgürlüklerine kavuşturmuştur. Bu sülalenin ikinci önemli şahsiyeti Çin'den Avrupa'ya kadar olan geniş bir alanda hüküm süren Büyük Daryuş'tur. Daryuş'un kitabeleri onun fermanı ile İran'ın batısında bulunan Bisütun dağlarına yazılmıştır. Bu sülalenin hakimiyetine Büyük İskender son vermiştir. (bu dipnotta yer alan bilgiler Dr. Yedullah Semere tarafından Tahran Üniversitesinde hazırlanan *Azfa Farsi Amuzeş-i Zeban* adlı eserin 236. sayfasından Ali Tuna tarafından tercüme edilmiştir.)

M.Ö. Dokuzuncu Yüzyılda Asur Kralı Şamşı-Adad V (824-810) İnan'a doğru yürüdüğü zaman, müstakbel Medya sınırları içindeki alanda Kızıl-bundu bölgesindeki Piri-Şad adında bir Kralla karşılaşmış olduğunu tabletten öğreniyoruz. Bu tabletteki yer ve kral adlarının Turani dilden oldukları açıkça görülmektedir. Orhun kitabelerindeki Şad sözünün de muayyen bir bölge idaresine memur edilen prenslerin unvanı olduğunu bilinmektedir.

Asurlular daha sonraları Matapim memleketine yani Medya'ya sokuldukları zaman burada Hanasiruka adında bir başbuğla karşılaştıklarını yine tabletlerden öğreniyoruz. Bu başbuğ adının da Turani lehçeye ait olduğu meydandadır.

Herhalde Proto-Medlere ait olup Asur tabletleriyle bize kadar gelebilen şahıs ve yer adlarının Sami veya Hind-Avrupalı bir lehçeye bağlanmalarının mümkün olmaması, bu halkın Sami veya Hind-Avrupalı kavimler arasında sayılmalarına imkân bırakmazdı.

Medya'da tek tük olmak üzere Hind-İnanlı dilden sayılabilecek adlara ancak M.Ö. yedinci yüzyıl başlarından itibaren rastlanmaktadır.

Zaborowski, *Les peuples d'Aryens d'Asie et d'Europe* adlı eserinde Ön Asya kavimlerinden bahsederken şu satırları yazar: "Mada'lar, Sümerlilerin halefidirler. Böyle olduğuna elimizdeki heykeller arasındaki benzeşlerden daha kesin esaslar vardır. İnceden inceye yapılan kafatası bilimi (Craniologie) karşılaştırmaları bütün bu kavimler, soylarının önceleri tek bir etnik gruptan üremiş olduklarını itiraz götürmez bir açıklıkla meydana koymuştur. Bu kavimlerin en eski ataları, yani coğrafi bölgede üremiş, aynı çevre içinde gelişmiş. Aynı beşikten yayılmışlardır. Bu beşik Altay-Ural arasındaki alandır."

Daha Önce, Uyfalyv bu konuda şu satırları yazmıştı: "Fransız bilginlerinden Lenorman ile arkadaşlarının buluşlarına dayanarak Mata'ların Turanlı kavimler dilini konuştuklarını iddia edebiliriz. Çivi yazısını bulma şerefi bu Turanlı'lara aittir. (Uyfalyv, *Migrations des Peuples.*) Gerçi bisütün kitabesinin evvelce Mata diliyle yazıldığı sanılan sütununun Elamca olduğunun anlaşılması üzerine Hind-Germenciler Mata'ları da Hind-İnanlı say-

mak gayretinde bulunmuşlarsa da, son yıllarda Asur tabletlerinin verdiği malzeme, Lenorman'ın haklı olduğunu yeniden meydana koymuştur. Nasıl ki çivi yazısının icadı şerefini Sami'lere vermek isteyenler de yeni buluşlar karşısında gülünç bir duruma düşmüşlerdir.

Ahamaniş devri Pers'lerinin Med'leri Turanlı saydıkları ve Medya'nın eski İran destanlarındaki Turan'a dahil olduğu, İran ve Yunan kaynaklarını karşılaştırdığımız zaman, şüphe götürmez bir vuzuhla meydana çıkmaktadır.²³

Bu karşılaştırma gösteriyor ki Zendavesta ve Şehname'de savaşları o kadar mübalağa ile anlatılan Kiyaniyan hükümdarı Keyhusrev ile Turan Hakanı Efrasiyab'dan evvelkisi Herodotos'un ilk Ahamaniş hükümdarı olarak tanıttığı Kuraş (Kyrus), ikincisi de Med kralı Astiyag'dır. Savaş alanı olan iki memleket yani İran'la Turan da güney-batı İran ile Kuzey-batı İran yani eski Persya ile Medya'dır.

Herodotos, bu çağlarda Mata'ların kendilerini asil anlamına olarak Ari adıyla andıklarını, Pers'lere ise Arte'ler denildiğini haber vermektedir.²⁴

b - Orta Asya

Türklerin ve Türk dilinin menşei konusundaki bilgilerin Orta Asya'nın bozkırlarında başladığı görülmektedir. Burada bilinen ilk Türk devleti ise Hunlar'dır. İran ırkından göçebeler İskitler²⁵ ve Sarmatlar Güney Rusya'yı

23 Karal, Enver Ziya., "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", **Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe.**, s. 21., Ankara 1978.

24 Günaltay, Ord. Prof. M. Şemseddin., a.g.e., s. 97.98.99,100,101,102ve 103. sayfalar.

25 İskitler ile Eski Türklerin bir çok adetleri birbirine çok benzemektedir. Meşhur tarihçi Herodot tarihinde İskitlerin kurban olarak bir çok hayvanı ve özellikle atı kestiklerini söylemektedir. (Herodot Tarihi: 4, 61), İskitler'in kökenleri hakkında günümüzde hala bir görüş birliğine varılamamıştır. W.M. McGovern, T. Sulimirski ve I.M. Diakonof gibi araştırmacılar İskitler'in İran kökenli yani Hind-Avrupa'lı bir toplum olduklarını ileri sürmektedirler. V.J. Murzin İran kökenli bir dil konuştuğunu iddia ettiği İskitler'in, Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde farklı soylar ve ulusları birleştirerek güçlü bir birlik oluşturmuş olduklarını düşünmektedir. M.T. Tarhan ise, Kimmerler'in Proto-Türkler olarak tanımlanan Ural-Altay kökenli göçebelerin batı kolunu oluşturduklarını, İÖ 8. ve 7. yüzyıllardaki Kimmer-İskit sanatının ve eserlerinin birbirinden ayırt etmenin imkansız olduğuna, İskitler'in de bu yakınlıklar ve kültür beraberliğinden dolayı erken Türk topluluklarından biri olduğunu belirtmiştir. <http://bilgi.be.itu.edu.tr/~eskicag/tr/dosyalar/iskit/4.htm>

ve şüphesiz bozkır bölgesinin batı kısmında Batı Sibiryaya ve Turgay'ı işgal ederlerken doğu kısmı Türk- Moğol kavimlerinin hakimiyeti altındaydı. Türk- Moğol kavimlerinin arasında hakim millet de Çinlilerin Hiyong-Nu, Romalıların Hunni ve Hintlilerin Hûna diye adlandırdıkları Hun milleti idi. Bu isim Çin tarihlerinde Ts'inlerden sonra M.Ö. III. Yüzyılda açık bir şekilde geçmeye başlamaktadır.²⁶

Bugün Türklerin tarihi ile ilgili bilgilerimiz burada çok uzun yıllar önce yazılı bir medeniyet kuran Çinlilerin kaynaklarına dayanmaktadır. Çinliler yazılı şeylere çok önem vermektedirler ve yazılı olan her şeye saygı duyarlar. Hunlar ve Göktürkler ile ilgili bilgilerin çoğu da Çin'in tutmuş olduğu bu arşivlere dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türk Tarihinin ve dilinin araştırılması için Atatürk tarafından Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur.²⁷ Bu konuda Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğretim üyelerinden Sinoloji ana bilim dalı başkanı Prof. Dr. Pulat Otkan Çin tarihi ile ilgili ve bununla bağlantılı olarak Türk tarihi ile ilgili olarak önemli bilgiler vermektedir.²⁸

26 Grousset, René., **Bozkır İmparatorluğu**, Çeviren: Dr. M. Reşat Uzmen, s. 38., İstanbul 1993

27 Bu fakültenin kurulması ile ilgili olarak fakültenin web sayfalarında şunlar ifade edilmektedir. "Ankara Üniversitesi'nin fakülte olarak kurulan ilk yükseköğretim kurumu olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Büyük Önder Atatürk'ün adını koyduğu ve özel bir misyon yüklediği bir bilim merkezidir. Mustafa Kemal Atatürk Fakültenin kurulmasını önerirken, çağdaş Türkiye'nin yapacağı atılımda hem ulusal bilincin gelişmesi, hem de özgür düşünceli bireylerin yetişebilmesi için, Türk dilinin, Türk tarihinin ve Türk kültürünün derinliğine araştırılmasının en başta gelen koşul olduğuna inanıyordu. Türkiye'de sosyal bilimlerin alanında seçkin bir yeri bulunan Fakültenin kuruluş yasası TBMM'ce 14 Haziran 1935'de kabul edilmiş ve karar 22 Haziran 1935 tarih ve 2035 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

1935-1940 yılları arasında Evkaf Apartmanı'nda faaliyetini sürdüren Fakültenin bugünkü binasının plânı ünlü Alman mimarı Bruno Taut tarafından çizilmiştir.

1936 yılında 195 öğrenci ile öğretime başlayan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 13 Haziran 1946'ya kadar Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyet göstermiş, bu tarihten itibaren 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu ile Ankara Üniversitesi'nin bünyesinde yer almıştır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk ve Türkiye tarihinin incelenmesine kaynaklık edecek olan Sümerce ve Hititçe'den Lâtince ve Yunanca'ya, antik Doğu ve Batı dilleri yanında modern diller ile Coğrafya, Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji, Antropoloji gibi çeşitli sosyal bilimlerin farklı alanlarında eğitimi veren bir bilim kurumudur."

28 "...İlk Çince yazıya günümüzden aşağı yukarı 5500 yıl önce rastlandığı söyleniyor. Yazıtı çok eski çağlarda geliştirme imkânı bulmuş olan Çin'in binlerce yıldan beri birikmiş binlerce ciltlik, edebiyatla, tarihte, felsefeyle ilgili pek çok yazılı birikimi var. Dolayısıyla Sinoloji alanında Çin'in bu birikimini inceleyebilmek için çok büyük gayret sarf etmek icabediyor.

Hunlar ile ilgili elimizde mevcut yazılı kaynak bulunmadığı için Hunların soyu ile ilgili spekülâtif sözler ifade edilmektedir. Bunlardan birisi de Hunların Türk mü yoksa Moğol mu oldukları meselesidir. Hunların Türk-Moğol kavimleri içindeki dil bakımında yerine gelince, Kurakişi Şiratori

... Yazılı şeye çok önem verirler. Bizde ekmeğe yere düşüğü zaman yerden alınıp bir kenara konur. Çin'de bu saygı kitaba karşıdır ne kitabı olursa olsun, yere konmaz, üstüne oturulmaz. Bu saygının yanı sıra okurlar da. Saraylarında zaten bir arşivleri var. Si-ma Qian adı verilen tarihinin yaptığı şey mevcut arşivlerdeki bilgileri derlemek olmuş. Bu daha sonraki dönemlerde bir gelenek haline gelmiş. Bundan böyle her hanedan kendi resmi tarihini yazmaya başlamış. Tabii eski çağlardan itibaren belgelere dayanarak yazılan yapıtlar olduğu için tarihi değeri var, gerçekçi yanı güçlü, içinde çok fazla doğa üstü güçlerden bahsedilmiyor. Adeta bir dönemi her yönüyle ele alan yapıtlar bunlar. İçinde ekonomiyle ilgili bölümler var, astronomiyle ilgili bilgiler var. Kuyruklu yıldızın yetmiş yılda bir dünyamızdan görüldüğünü bilim adamları çok sonraları bu Çinlilerin yazdığı kayıtlardan öğrenmişlerdir. Dolayısıyla çok dakik tarihleri var, olaylar ayrıntıları ile anlatılıyor. Sadece Çin ile ilgili olarak da değil, Çin'in ilişki içinde olduğu komşuları ile ilgili olarak da Çinlilerin böylesine dakik kayıtları var. Özellikle Türk tarihi ile ilgili olarak Si-ma Qian'ın yapıtında Hunlar ile ilgili olarak ayrı bir bölüm var. Bu tarih yapıtları genellikle biyografik ya da monografik biçimde ayrı ayrı bölümler halinde düzenleniyor. Eğer kişilerin yaşamıyla ilgili olaylar anlatılıyorsa biyografik yöntemlerle, bir kabile, bir ülke, bir kavim anlatılıyorsa monografik anlatım biçimiyle ortaya konuyor. Hunlarla ilgili olarak da eski bilgiler burada. Eğer Si-ma Qian bu yapıtını ortaya koymamış olsaydı, biz bugün Hunlar hakkında hemen hemen hiç bir şey bilmiyor olacaktık. Birincisi M.Ö I. Yüzyılda tanımlanmış olan, bu "Shi Ji" adlı yapıt. Sonuncusu da 17.yy'a kadar geliyor. Mançuların kurduğu son Qing Hanedanı'nın da var. Ama bu "Yirmi Dört Tarih" içinde ele alınmıyor. 16.yy'a kadar olan dönem içinde Türklerle ilgili olarak, Orta Asya tarihiyle ilgili olarak çok geniş bilgiler var. Göktürklerle ilgili olarak da çok bilgi var. Önceki Tang Hanedanı Tarihi ve Sonraki Tang Hanedanı Tarihi diye iki yapıt var. Eğer bu Tang Hanedanı'yla ilgili yapıtlar olmasıydı, bizim Göktürklerle ilgili bilgilerimiz sadece yazıtlardaki metinlerle sınırlı olacaktı.

... Hunlar'ın hayvanları Çinliler için ilginç. Hele ilk zamanlarda, Çinliler at üzerinde insan görmemişler hiç. İlk kez at üzerinde insan gördüklerinde, bir takım efsaneler ortaya çıkmıştır. Çizimlerde yabancıları yarısı insan yarısı at olarak çizerler. Çünkü atın üzerinde insanı görünce, uzaktan yarısı at yarısı insan zannediyorlar. Çin'de olmayan kimi hayvanlar da onlar için ilginç olmuş.

Çin'de tarih boyunca bilinen yirmi beş, yirmi altı tane hanedan kurulur. Bunların içinde süre olarak baktığımızda, Çin uzunca bir süre yabancılar tarafından yönetilmiştir. 1600'lü yıllardan 20.yy'ın başına kadar Qing Hanedanı diye bir hanedan var. Bunlar Mançular, Çinli değil. Yine göçebe kökenli bir kavim. Çin'in böyle, zaman zaman parçalanma dönemleri var. Bunların içinde, kimi zaman yabancılar Çin'i fethediyorlar. Bunlara "fatih hanedanlar" deniyor. Çin sarayının yönetimini ele geçiriyorlar. Moğollar'ın Yuan Hanedanı gibi. Bunun dışında "sızma hanedanlar" var. Bunlar daha önce Çin topraklarına sığınıp zamanla hanedanı ele geçiriyorlar. Böyle olduğu için, zamanla belli bir kaynaşma var. Dolayısıyla Çin'in gelenek göreneklerinde pek çok değişim de oluyor. Çin bu yabancılardan büyük ölçüde yeni kanlar kazanıyor. Bu mimaride görülüyor. Mesela, Tang Hanedanı zamanında kimi önemli mimarlar var, bunlar aslında Orta Asya kökenli insanlar. Kimi hekimler var, kimi ziraatçılar var. Dünyanın en eski, tarım ve hayvancılık kitabı Çin'de yazılmıştır, M.S 5-6.yy'larda. Bu kitap yabancılardan elde edilen bilgilerle yazılmıştır. Çinlilerin, özellikle Tang Hanedanı zamanında, hükümdarların evlilik yoluyla Türklerle bağlantı kurduğu görülür. Çin hükümdarlarının pek çoğunun annesi Türk'tür. Çinli hükümdarlar içinde günlük yaşamında Türkçe konuştuğu söylenenler vardır. Böylesine iç içe bir yaşam söz konusudur.", <http://pc12.soc.metu.edu.tr/bolum/bolum032.htm> adresinden alınmıştır.

gibi bazı yazarlar ise onları daha ziyade Moğol saymak eğilimindedirler.²⁹ Pelliot ise, Çin transkriptlerinin sayesinde yaptığı bazı dil mukayeseleri sonucunda daha ziyade bir Türk kavmi -hiç olmazsa siyasî kadrolar çerçevesinde- ile karşı karşıya olduğunu düşündürmektedir.³⁰

c - Göktürkler

Tarihte Türk adı ile anılan ilk devlet Göktürklerdir. Göktürklerin kullandıkları dil ile bilim camiasının karşılaşmaları ise, kendi icatları olan Göktürk alfabesiyle, taşlar (bengü taşlar) üzerine yazdıkları metinler vasıtasıyla olmaktadır. Türk yazıtlarının tarihi XVIII. Asrın ilk yarısına kadar çıkar. İlk defa Türk kitabelerinden Alâeddin Ata Melik *Cüveyni Tarihi Ci-anküşa*'sında bahsetmiş ise de, bu kayıtlar kimsenin dikkati nazarını çekmemişti. Diğer taraftan Çin belgeleri de bu kitabelerin rakzedildiğini haber vermekte idi. Türk yazıtlarını ilk defa ilim alemine tanıtan *Yohann von Strahlenberg*'dir³¹. İsveçli bir subay olan *Strahlenberg*, bu havali de 13 se-

29 René Grousset *Bozkır İmparatorluğu* adlı eserinin bu kısım ile ilgili dipnotunda şunları ifade etmektedir. K. Şiratori, "Sur l'origine des Hiong-nou", J. A., 1923, I, 71. Fakat aynı yazar başka dil deflileri yüzünden Hunların Türklüğünü de desteklemiştir: "Über die Sprachen der Hiong-nu und der Tung-hu Stämme", Bulletin de l'Académie Imperiale des Sciences 1902, XVII,2.

30 Grousset, René., a.g.e., s. 41.

31 Türk yazıtlarının bulunuşu ile ilgili olarak Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ölmez şu bilgileri vermektedir:

"Tuva'nın tarihi Sibirya'nın tarihiyle iç içe. ...

Polta savaşında Ruslara esir düşen İsveçli bir soylu ve subay olan *Strahlenberg*, savaş tutsağı olarak Sibirya'ya gönderildiğinde tutsak diye eli kolu bağıt biri değil. Tam tersi serbest bırakılan bir insan. Orada yalnız değil. Orada gerçek anlamda bir seyyah olan Alman *Messerschmidt*'le karşılaşmış. *Messerschmidt* ünlü bir seyyah. Sibirya anılarını beş altı ciltlik bir kitap olarak yayınlamış. 1700'lü yılların başı. Yaklaşık 300 yıl önce. *Messerschmidt* ile birlikte oralarda botanik tetkiklerinde bulunmuşlar, etnolojik tetkiklerde bulunmuşlar. Ama bizim için en önemlisi eski Türklerin yazısına, diline, dinine ilişkin haberler, veriler. Biz eski Türk yazıtlarıyla ilgili en eski Batı kaynaklı verileri *Strahlenberg*'in kitabından öğreniyoruz. "Avrupa'nın Kuzeyi ve Doğusu" adıyla yayınladığı bir kitap var. Almanca yayınlanmış bir kitap. O kadar ilgi çekmiş ki kitabın yayımlandığı 1730 yılından 7 yıl sonra kitabın İngilizce'si yayınlanmış. Bugünkü şartlarda bir kitabın yayımından sonra tercümesi beş on yıl sürüyor. Çok popüler tutulan bir kitap belki bir yılda yayınlanıyor ama akademik bir kitabın tercümesi on, yirmi hatta elli seneyi gerektiriyor. *Gaben*'in "Eski Türkçe'nin Grameri" kitabından söz etmişik. 1940'ta yayınlanmış. Türkçe'ye tercümesi 1988'dir. Bizim doğrudan ilişkili bir kitap bu üstelik. Akademik önemi olan bir kitap. Herkesin okuyacağı türden bir kitap değil. Üstelik de hacimli bir kitap. 450 sayfanın üzerinde. İçerisinde çok sayıda çizim ve harita taşıyor. Böylece Avrupa ve batı ilk defa bilinmeyen yazıtlardan, bilinmeyen dillerden haberdar olmuş. *Strahlenberg* kendisi tek tek oturmuş, runik yazıları kağıda geçirmiş. Anlamadan ama aslına uygun şekilde birkaç tane yazıtı tablo halinde vermiş. Bugün biz bu yazıtlara bir nehrin adını veriyoruz. "Yenisey Yazıtları". Çünkü Yenisey ir-

ne kalmış meşhur *Pultava* muharebesine iştirak etmiş ve (8 Temmuz 1709), Ruslara esir düşmüştü. Ruslar bu subay Sibirya'ya sürmüşler, buralarda kendisinin serbestçe gezmesine müsaade etmişlerdi. *Strahlenberg* bu havalede 13 sene kalmış, 1722'de vatanına dönebilmişti. Esareti zamanında nefyedildiği yer muayyen olmadığından bu fırsattan istifade ederek bütün bu havalide dolaşmış, buralardaki kavimler hakkında pek önemli malumat toplamıştı. Topladığı malumatları ülkesine dönünce *Das Nord und Östliche Theil von Europa und Asia* isimli meşhur eserinde neşretmiştir. Burada Türk kitabelerinden bahsetmiştir. Sonraları bu diğer gezginler tarafından peyderpey getirilen kitabelere ait kopyalar neşredilmişti. 1825'de *Abel Remusat* bu kitabelerin Türklerin eski memleketlerinde olduğunu söyleyerek bunlar hakkındaki düşüncelerini ifade etmiştir. Fakat bunların halli meselesi XIX. Asrın sonlarında *Kopenhag Üniversitesi* mukayeseli filoloji profesörü *Vilhelm Thomsen*'e nasip olmuştur. *Thomsen* 1893 senesinde bu yazıtları hallederek evvela *Tengri, Türk, Kül tegin* kelimelerini okumaya muvaffak olmuş ve *Bulletin de l'Academie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark*'da (s. 285-299.) yazıtların anahtarını neşretmişti. Bunu müteakip müteveffa alim yazıtların tercümesi ile meşgul olurken Rusyalı alim *Radloff* Türk yazıtlarının tercümesini *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei* adıyla yayınlamıştır.³² Bir kısmı çeşitli albüm ve dergilerde ta-

mağı Tuva'nın içerisinden geçmekte, Sibirya'nın içlerine doğru süzülmekte. Bu tarz yazıtlar çoğunlukla Yenisey ırmağının sağında, solunda veya dağların eteklerinde bulunmuş. Hatta bu yazıtların bir kısmı yazıt şeklinde değil kayalıkların üzerinde.

... En eski gezgin olarak *Strahlenberg*'den söz etmiştik. Ondan sonra seyyahlar o bölgeye gelmeye başlamış. Bizi en çok ilgilendiren de *Radlof*'dur. *Radlof* sadece Tuva'ya değil, *Hakasya* ve *Altay* bölgesine de gelmiş. Ve bu bölgeyle ilgili en ayrıntılı kitabı bize *Radlof* bırakmıştır. "Sibirya'dan" adını verdiği iki ciltlik bir kitabı vardır. Sibirya'daki bütün Türk halkları hakkında bilgiler vermiş. *Radlof*'tan sonra ise bölgeye seyahat güçleşmiş. Ekim devriminden sonra batıların girmesi oldukça güç olmuş. Benim söz edebileceğim iki gezgin var. Birisi İngiliz bir gezgin. Bu gezginin önemli özelliği Tuva'ya bir anıt dikirmesi. Bu gezgine göre Tuva Asya'nın merkezidir. Coğrafi merkezidir. Gerçekten de haritada Tuva'ya baktığımızda Asya'nın tam ortasında yer almaktadır. İkincisi yine ünlü bir oryantalist, Türkolog, Hunlar tarihi üzerinde uzman *Otto Maenchen-Helfen*'dir. Rusya'ya değişik yollardan girmiş, kendisi Tuva'ya gitmek istemiş ama çok zor izinle Tuva'ya girebilmiş. 1929-30'lu yıllarda yazılmıyorsa kitabını yayınlamış. Gezisi ise daha önceki yıllara dayanıyor. Ondan sonra bölgeye Batılı gezgin bölgeye kolay kolay gidememiş 1970'li yıllara kadar.", <http://pc12.soc.metu.edu.tr/bolum/bolum055.htm>

32 Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, s. 18.19., Ankara 1987.

nıtılan, bir kısmı ise henüz yayınlanmamış irili ufaklı bu metinlerin sayısı 250'den fazladır. Bengü taşların en meşhurları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk adına diktirilen ve Göktürk Yazıtları (Orhun Abideleri) adıyla bilinenlerdir. Metin itibariyle daha uzun ve kapsamlı olan bu yazıtlar dışında Göktürk çağına ait diğer bengü taşlar şunlardır: Çoyrın, Hoytu Tamir, Nalayha, Talas, Hangiday, İhe-Nûr, Köl İç Çor (İhe-Hüşotü), İşbara Tamgan Tarkan (Ongin), Altun Tamgan Tarkan (İhe-Aşete), Mahan Kağan (Bugut).

Bunlardan “Çoyrın bengü taşının 687-692 yılları arasında dikildiği tahmin edilmektedir. Eğer bu tahmin doğruysa, altı satırlık bu taş, Türkçe yazılmış olan ve Göktürk harflerinin kullanılmış bulunduğu ilk metin olmaktadır.” Ancak son yıllarda yapılan araştırmalar dikkatlerin yeni bir malzeme üzerinde toplanmasına sebep olmuştur: Kazakistan’da Esik kurganından çıkan bakır tas üzerindeki Göktürk işaretli kısa yazının okunuşu doğrulanırsa Türk yazı dilinin belgeleri Çoyrın bengü taşından 1200 yıl kadar daha önceye gidecek demektir.

İleri bir tarihte belki yeni malzemeler ortaya çıkabilir. Ancak bugün itibariyle bu döneme ait en önemli belgeler hiç şüphesiz Göktürk Yazıtlarıdır. Bu yazıtların bulunması ve yazısının 1893’te de yukarıda ifade edildiği gibi Danimarkalı V. Thomsen tarafından çözümlenerek okunması, Türk dili araştırmaları için dönüm noktasıdır.³³

Bu Türk yazısının kökenini Samî sayan âlimler var ise de, son zamanlarda bunların *ideogram*lardan teşekkül ettiğini ispat etmektedirler. 1923’ten beri çıkarılan *Byulleteny Sredneaziatskogo Gosudarstvenogo Universiteta*’nın dokuzuncu cüzünde *Polivanov* Türk harflerinden ↓ harfinin Türkçe *ok* ideogramından çıktığını gösterdiği gibi, **D** harfinin de Türkçe *ay* ve **l** harfinin ise *süngüg* yani süngü *ideogram*ından çıktığını ispat etmektedir.³⁴

33 http://farabi.selcuk.edu.tr/suzep/turk_dili/ders_notlari/bolum_5/bolum05.html

34 Orkun, Hüseyin Namık, *a.g.e.*, s. 16.

d - Selçuklular ve Beylikler Dönemi

Türkler İslâm dinini kabullerinden önce görüldüğü üzere diğer medeniyetler ve kültürlerle de ilişkiler içinde bulunmuşlardır. Girdikleri ilişkiler, kabul ettikleri başka dinlerin olması Türkçe'nin dilbilgisi yapısının fazla bozulmasına neden olmamıştır. Türklerin bu dönemde yani İslâm'ı kabul etmeleri dönemi hepimizin de bildiği gibi coğrafi olarak Araplara ve Farslara yakınlaşmaları sonucu olmuştur. Bu iki dilin Türkçe'ye bu kadar etki göstermesi İran ve Anadolu'da Oğuzlara dayanan bir devlet kuran Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularında da görülmektedir. Bunun nedeni de Oğuzların daha önceden Oğuzca'ya dayalı bağımsız bir yazı diline sahip olamayışlarının da büyük etkisi vardır.

Selçukluların ve onlara bağlı emirliklerin Anadolu'da istikrarından sonra Fars dili yavaş yavaş bu toprakların resmi dili haline gelmeye başladı. Önemli kentlerde konuşma dili Farsça'ydı. Beyliklerde yazışmalar Farsça yapılıyordu. Kitaplar Farsça yazılıyor, Farsça şiir söyleniyor ve dersler Farsça veriliyordu.

Bu topraklarda (Anadolu) yaşayanların çoğunluğunun dili Yunanca, azınlığın dili de Ermenice'ydi. Yeni gelen Türkmen boyları da Türkçe konuşuyorlardı. Öte yandan Bağdat'taki Hilâfetin resmî dili de Arapça'ydı. Ancak Farsça resmî dil olarak hepsinin üstündeydi. Bunun nedenine gelince; yukarıda da değindiğimiz gibi Selçuklu hanedanı Anadolu'ya gelmeden önce İran'da Fars dili ve kültürüne alışmışlar ve İranlılaşmışlardı. Divan görevlileri ile yüksek mevki sahipleri daha başlangıçtan beri İranlıydılar ve kendi dilleri ile yazıp konuşuyorlardı. Arapça, din dili ve hilâfetin resmî dili olmakla birlikte, bu dil devlet adamları ve hükümet görevlileri için yabancı bir dildi. Bu gruba dahil olanlar medreselerde Arapça okumuş olsalar dahi, Farsça yazıp konuşmanın kendileri için Arapça'dan daha kolay olması pek tabii idi. Onların muhatap olduğu kişiler ve okuyucular da Arapça'yı az anlıyordu. O günkü boyların konuştuğu Türkçe, toplumun ve devletin ihtiyacına cevap verebilecek düzeyde değildi. Yunanca ise, yenik kavmin dili, ya da küffar dili olarak görülmekteydi. İşte bu nedenlerden dolayı Farsça tek başına münasip bir dil olarak, Küçük Asya'da Selçuklu-

ların resmî dili sıfatıyla yer edinmişti.³⁵ Türklerin İslâm dini ile tanışmalarından sonra Arap ve Fars toplulukları ile tanışmaları sonucu bu dillerden bir çok kelime Türkçe'ye girmiş bundan daha önemlisi bu dillere has dilbilgisi yapıları da Türkçe'nin bünyesine girmeye başlamıştır. Doğaldır ki bir milletin başka bir dini kabul etmesi ile kabul ettiği dinin terimleri o dile girmektedir. Fakat Türkçe'ye bakıldığında Türkçe'ye giren dini terimlerin hepsinin Arapça olmadığı bir kısmının da Farsça olduğu görülecektir. Bu Türklerin İslâm'ı doğrudan sadece Araplardan değil Farslarla da ilişkileri sonucu bu dini benimsemelerinin bir sonucudur. Buna birkaç örnek verecek olursak; Bir ibadet şeklini ifade eden “*namaz*” kelimesi Türklere Farsça'dan geçmiş bir kelimedir. Bunun Arapça'sı ise “*salat*”dır. Türklerin Namaz Kılmak şeklinde ifade ettikleri bu ibadet şekline İranlılar *Namaz Handen* (Namaz Okumak) şeklinde söylemektedirler. Bu ifade aynı şekilde Orta Asya'da yaşayan ve Fars kültüründen etkilenmiş olan Özbekler tarafından da *Namaz Okumak* şekliyle kullanılmaktadır. Bu ve buna benzer kelimelerin incelenmesi Türklerin İslâm'ı kabulleriyle birlikte iki medeniyetin de dillerinden kelimeler aldıklarını göstermektedir.

Ancak XIII. Yüzyılın sonunda ve XIV. Yüzyılın başlarında Selçuklu devletinin parçalanması sonucu ortaya çıkan Beylikler Dönemi Türkçe'nin şahlanış dönemi olarak görülmektedir.

Bu dönemde bir yandan Arapça ve Farsça'ya karşı koyma mücadelesi sürerken bir yandan da konuşma dilinden yazı diline geçiş mücadelesi verilmektedir. Arapça ve Farsça'ya aşina olmayan Türkmen beylerinin şairleri korumaları ve kollamaları merkezlerini birer edebiyat ve bilim meclisi haline getirmeleri sonucu bir çok telif ve tercüme eserler ortaya çıkmış, bunun sonucunda da Türkçe'nin gelişimi sağlanmıştır XIII. ve XIV. Yüzyıllar arasında kapsayan ve Eski Anadolu Türkçe'si diye adlandırdığımız bu dönemde ortaya konan eserlere baktığımızda içinde bir çok Arapça ve Farsça kelimenin bulunmasına rağmen dilbilgisi yönünden dupduru bir özellik taşıdığını görmekteyiz. *Yunus Emre*'nin şiirleri, *Süleyman Çele-*

³⁵ Riyahi, Prof. Dr. Muhammed Emin., *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*, Türkçe'si: Mehmet Kanar, s. 39-40., İstanbul 1995.

bi'nin Mevlid'i, *Dede Korkut*'un hikayeleri hep bu dönemin ürünleri arasında yer almaktadır.

Arapça ve Farsça'nın hakimiyeti Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir. Edebiyat ile ilgilenen Osmanlı padişahları Farsça divanlar tertip etmişlerdir. Osmanlı Devleti padişahı Yavuz Sultan Selim Farsça şiirler söylerken İran diyarında hakim olan Şah İsmail ise Türkçe şiirler söylemekteydi.³⁶

Her ne kadar Türklerin buldukları bölgelerde bilhassa Anadolu'da Selçuklular zamanında ve sonrasında Osmanlılar devrinde Farsça önemli

---

36 Beylikler döneminde Karamanoğlu Mehmet Bey ve yakınlarında Divanda, dergahta, bargahta, mecliste ve meydaında Türkçe'den başka dilde konuşulmayacak şeklindeki karardan o devirde yoğun bir Farsça'nın etkisinden dolayı memnun kalınmıştır. Konuyla ilgili olarak Prof. Dr. Muhammed Emin Riyahi'nin Farsça kaleme aldığı ve Prof. Dr. Mehmet Kanar tarafından Türkçe'ye tercüme edilen eserinde şunlar ifade edilmektedir. İfade edilenlere geçmeden önce kitabın yazarı hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda vardır. *İranlı Profesör Dr. Muhammed Emin-i Riyahi 1963 - 1968 yılları arasında Ankara'da kültür ateşeliği yapmıştır. Bu eser de bu dönemin ürünüdür. Yazar İran'a döndükten sonra, İran Millî Eğitim Bakanlığı'nın daveti üzerine notlarını birkaç konferansta anlatmış, daha sonra bunun özeti İran Radyosu'nda "Bilimin Sınırları" programında yayınlanmıştır. (Aynı eser s. 11) Türkmenlerin Ayaklanması ve Türk Diline Duyulan İlk İlgi: Selçuklu hanedanının zayıflaması ve İlhahlılar'ın üstünlüğü ile Anadolu'da asayiş ve huzur kalmadı; ülkenin her yerinde isyanlar ve kargaşa çıktı. Bu arada Türkmenlerden biri olup, yol kesmekle gününü geçiren Karaman Mehmet, ikinci Keykavus'un oğlu şehzade Gıyaseddin Siyavuş olduğunu iddia eden bir genç buldu. Karaman Mehmet, onu hitmeye etmek adına ayaklandı. O devrin yazarları şehzadelik iddiasında bulunan o gence "Cimri" demişlerdir. Türkmenler 676/1277 yılı sonlarında Konya'yı aldılar ve Cimri'yi de tahta oturtular. Sonunda III. Keyhusev Türkmenleri yenilgiye uğrattı Karaman Mehmet Cimri'yi öldürdü. Cimri'nin derisini yüzüp samanla doldurdular. Sonra da bir eşeğe yükleyip şehir şehir dolaştırdılar ve isyan da bastırılmış oldu.*

Türk yazarlar doğal olarak Türkçe'nin resmîyet kazanmasının başlangıcı olarak bu hadiseden övgüyle bahsetmişlerdir. Hatta bu hadisenin anısına kararlaştırılan bir günde Türk dili bayramı kutlanır. Ancak o döneme ait manzum ve mensur metinlerde bu cümleden olarak *İbn Bibi Tarihi*'nde *Müsameretü'l ahbar*'ında ve Ebu Bekr b. Zeki -i Konyevi'nin *Ravzatü'l Küttab*'ında ve Yusufi'nin manzum *Hamuşname*'sinde Karaman Mehmet ve Cimri'nin isyanından tam bir bedbinlikle söz edilmektedir.

Aksaray, isyanın bastırılmasından sonra etrafa gönderilen fetihnamede "Hitseyin'in yani şeriat sahibinin evladının intikamı uğursuz Yezid ve Şimr'den alındı" ibaresi bulunuyordu. Ebubekr-i Konyevi'nin şu başlıkla başlayan bir mektubu vardır. "Cimri'nin ordusunun bozguna uğraması, Türkmen cemiyeti ile dinsiz isyancıların dağılımlarına ilişkin bu kutlama mektubu bir büyüğe gönderildi." Ebubekr-i Konyevi'nin Cimri'nin yenilip öldürülmesine ilişkin Şemseddin Cüveyni'yi kutlayan Arapça bir kaside, kitabın sonunda yer alır.

Selçuklu Devleti ve saraylılar İran dil ve kültürünün hamisiydiler. Bu dil ve kültüre alışkın şehirli de onları himaye ediyorlardı. Buna karşın çoğunluğu göçebe hayatı sürdüren Türkmenler doğal olarak kendi dillerinin taraftarıydılar.

Cimri isyanının bastırılmasıyla bu macera bitmedi. Selçuklu Devleti zayıfladıkça Türkmen emirleri kuvvetleniyordu. Böylelikle Anadolu'nun muhtelif yörelerinde bağımsız beylikler ortaya çıktı ve nihayet bunların arasında güçlü bir imparatorluğa dönüşecek Osmanlı Devleti kuruldu.

bir yer işgal etse de Farsça da, bu durumdan bir hayli etkilenmiştir. Farsça bünyesine, çok miktarda Türkçe kelime girmiş ama asıl önemlisi Farsça; cümle kuruluşu itibariyle Türkçe'ye çok yaklaşmıştır. Bu iki dilde de bir çok ortak deyimler mevcuttur.³⁷

e - Osmanlı Dönemi

Osmanlı Devleti ile birlikte Arapça ve Farsça'nın hakimiyeti sürmeye devam etmiştir. Türkçe, Arapça ve Farsça'dan müteşekkil bir dil olan Osmanlıca meydana getirilmiştir. Osmanlıca'nın çok işlek ve zengin bir medeniyet dili olmasına rağmen gün geçtikçe içindeki Türkçe unsurlar azalmaya başlamıştır. Sanatlı ve süslü bir dil yaratma pahasına anlamı söyleyişe feda etmeye kadar iş götürülmüştür.

Enver Ziya Karal, Osmanlı Türkçe'sinin gelişme aşamaları konusunda devlet sınırlarının genişlemesi ve daralması neticesinde dilin de bu hareketlerden etkilendiğini ifade etmektedir. O'na göre 1299 ile 1453 tarihleri arası Türkçe'nin yabancı dil etkisine karşı direnişi, 1453 ile 1517 arası Türkçe üzerinde yabancı dil etkisinin artması, 1571 ile 1718 arası Türkçe'de Arapça ve Farsça etkisinin üstünlüğü, 1718 ile 1839 arası Türkçe'nin öneme kazanmaya başlaması ve 1839 ile 1918 yılları arası ise Türkçe'nin bağımsızlığı için çalışmaların yapıldığı yıllardır.³⁸

Fransız İhtifalı'nın yaydığı milliyetçilik akımları dilde de kendisini göstermiş, bu akımın etkileri dönemin aydınları arasında yer edinmiştir. Türkçe'nin sadeleştirilmesi ve özüne döndürülmesi çalışmaları başlamış-

³⁷ Bu arada Farsça'da kullanılan, ancak Türkçe kelime veya ibarelerle veya Türkçe bir kelime ve Farsça bir yardımcı fiil ile yapılan bazı deyim ve terimlerin olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bunlardan bir kısmı Türk araştırmacılarının bilgisine sunulması açısından şunlardır: Alış veriş yapmak (*Alış değış kerden*), Birer birer sırasıyla (*Allahum bir bir*), Şöyle oldu böyle oldu (*Ele est o bele est*), Şöyle oldu böyle oldu (*Ele şod e bele şod*), Böyle başa Böyle tarak (*Bele diğ, bele çoğender*), Tek tük (*Tek o tuk*), Hoş beş etmek (*Hoş obeş kerden*), Dırdır etmek (*Dır dır kerden*), Kışın alev pilavdan yeğdir. (*Der zemistan alov beh est polov est*), Alış veriş yapmak (*Değış o alış kerden*), Değnek (*Degenek*), Sallana sallana gitmek (*Sellane sellane reften*), Sen de bir kişinin ben de (*Sen bir kişi men bir kişi*), Gelişi çok uzun sürdü (*Şah geldi şode est*), Alış veriş yapmak (*Avaz o alış kerden*), Kıvrak olmak (*Gıbrak şoden*), Katık etmek (*Gatug kerden*), Fırar etmek (*Gaçak şoden*), [Türkçe - Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü, Tokmak, Prof. Dr. A. Naci, s. IV, V.]

³⁸ Karal, Enver Ziya., "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, s. 30., Ankara 1978.

tır. 1839 yılında başlayan Tanzimat hareketi ile Batı'ya açılma başlamış bir çok eser de Batı dillerinden Türkçe'ye tercüme edilmeye başlanmıştır. Daha da önemli olanı bu fikirlerin halka yayılmasını sağlamak için gazetele-
rin kurulmaya başlanması sonucu dil sorunu ortaya çıkmış sadece aydınlara-
nın anladığı dil ile halka bir şey anlatılmasının güçleşeceğinden dolayı halkın
anlayacağı bir dil için çalışmalar başlatılmıştır. Tanzimat devrindeki fikirler
daha sonraki dönemlerde de kendini göstermiş *Servet-i Fünûn* (1896-1901) ve
Fecr-i Âtî (1901-1908) dönemlerinde hararetle bir şekilde tartışılmıştır. Bu dönemde
ortaya çıkan akımlardan *Fesahatçılar* tamamen koyu bir Osmanlıca'yı savunurken,
Tasfiyecilik akımı mensupları da dildeki bütün yabancı kelimelerin atılmalarını
savunmuşlardır. Bütün bu tartışmalar Türkçe'yi Osmanlıca temelinde daha sade
bir Osmanlı Türkçe'si yapma gayretinden öteye gidememiştir.

1908-1923 yılları arasında kapsayan ikinci meşrutiyet dönemi ise siyasî
alandaki buhranla geçmiş ama dil çalışmalarında milliyetçi bir devrin başlangıcı
olmuştur. Bu dönemde Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp gibi aydınlar halkın
anlayacağı sade bir dille yazılar kaleme almışlardır. Bu devrin faydasına gelecek
olursak; bu dönemde ortaya çıkmış olan birbirine zıt iki akımın *Tasfiyecilik* ve
Fesahatçılar akımının çarpışmaları sonucu dil çalışmaları konusunda Cumhuriyet
devrine bir zemin hazırlanmıştır.

Selânik'te çıkan "Genç Kalemler" dergisi dil meselesine yeni bir canlılık
verdi. Bu mecmua Türkçeleşmenin başlıca bir iki esasını da ortaya atmıştı.
"Bir dil yabancı bir dilden kelime alabilir, kaide alamaz. Konuşma dilinde
Türkçe'si olan kelimenin Arapça veya Farsça'sını kullanmamalıyız!"

"Genç Kalemler" yabancı kaidelerle kurulup da kullanma diline yerleşen
bir takım şekillerin "klişe" olarak kalabileceği fikrini de tutuyordu. "İlim"
Türkçe'nin malı olacaktı, "Âlim" sözü de klişe olarak dilde kalabilirdi.
Fakat "ulema" dememeli "âlimler" demeli idik. Arap ve Fars terkiplerini ve
tasriflerini artık bırakacaktık. "Nazar-ı Dikkat" gibi kullanma diline girmiş
olanları klişe sayacaktık.³⁹ diyerek bu konudaki görüşlerini ifade etmiştir.

39 Atay, Fahih Rifki, Çankaya, s.471, İstanbul 1969.

Öte yandan Avrupalı uluslar da kendi ulusal dillerini geliştirirken siyasî ve ekonomik nedenlerden dolayı Türkçe'ye de önem vermektedirler. Bu bağlamda Fransa 1699'da her üç yılda bir 6 ila 9 yaşları arasındaki çocuklardan birkaçını Türkçe öğrenmek üzere İstanbul'a Katolik papazların yanına göndermeye karar vermiştir. Bu gönderilen çocuklar ileriki yıllarda Fransa'nın Osmanlı devletindeki elçilik veya konsolosluk heyetlerinde drogmanlık veya tercümanlık hizmetlerinde bulunacaklardı. İşin önemli yanlarında biri ise dil oğlanı adı verilen bu öğrencilere Arapça ve Farsçasız Türkçe öğretilenekti. 1700 ila 1705 yılları arasında Fransa'da Paris'in Louis le Grand lisesinde 12 öğrenciye Türkçe öğretilmesi kararlaştırıldı. Türkçe'ye karşı bu eğilim daha sonraları Türkçe'nin yanında başka dillerin de okutulduğu bir doğu dilleri ulusal yüksek okulunun açılması ile sonuçlandı.

Fransa'nın Türk diline karşı gösterdiği bu eğilim daha sonraları XVI-II. Yüzyılda Avusturya'ya, Hollanda'ya, İngiltere'ye ve Rusya'ya da geçti. Bu memleketlerde de Türkçe öğretmek için okullar ve enstitüler açıldı. Avrupa memleketlerinin ulusal dillerine ve Türkçe'ye gösterdikleri bu ilginin Osmanlı Türkleri üzerine olumlu bir etki yapması doğaldı.⁴⁰

II – Türkçe'nin Komşu Dillerle İlişkileri

Diller daima birbirleri ile etkileşim içinde olmuşlardır. Birbirlerinden kelime alışverişi yapmışlar ve varlıklarını sürdürmüşlerdir. Buna örnek verecek olursak İngilizce'de kullanılan ve medeniyet demek olan "civilization"⁴¹ Almanca ve Fransızca'da de değişik telaffuzlara rağmen varlığını korumaktadır. Dil meselesi üzerinde konuşulurken Türkçe ile ilgili bir ger-

40 Karal, Enver Ziya., "Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu", *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe.*, s. 42-43., Ankara 1978.

41 Bu kelimenin kökeni ile ilgili olarak Cemil Meriç şunları belirtmektedir. "... Kültür ile Medeniyet aşağı yukarı aynı tarihlerde doğar Fransa'da. Kültürün uzun bir tarih öncesi var ama kelime XVI-II. Asrın ortalarında bugünkü mânâsını alır: Entelektüel kültür. *Civilisation* ilk defa 1766'da basılan bir kitapta arz-ı endam eder. "Civilise" sıfatı da "civiliser" fiili de daha önce varmuş. "Civilisation"u da uydurmuşlar. Kelime doğar doğmaz fikrî, teknik, ahlâkî ve ictimâî terakki (din dışı terakki) mânâsına kullanılmış. Tabii bu terakkiyi belli bir toplum temsil edecek: ince, kibar, efendi bir toplum. Kelimenin tersi de barbarlık. Medeniyetin barbarlığı alt etmesi şart ama çetin bir zafer bu", Meriç Cemil., *Umrandan Uygartığa.*, s. 95., İstanbul 1996.

çek daima göz ardı edilmiştir. Göz ardı edilen bu durum ise Türkçe'nin başka dillerde bulunan on binleri aşkın kelime dağarcığıdır.

Türkçe; Farsça ve Arapça'dan bir çok kelime almasına rağmen bu dillere de bir çok kelime vermiş bir dildir. Bilindiği gibi Türkçe'de sayı bakımından en fazla yabancı kelime Arapça'dan ikinci olarak da Farsça'dan alınmıştır. Farsça'da ise en fazla yabancı kelime Arapça'dan ikinci olarak da Türkçe'den alınmıştır. Bugün Farsça'da kullanılmakta olan ve beyefendi anlamında olan "aka", hanımefendi yerine kullanılan "hanum", tabak yerine kullanılan "boşkap", makas yerine kullanılan "kıyıcı" ve kaçakçı yerine kullanılan "kaçakçı" kelimeleri ve daha bir çok kelime Türkçe'den bu dile geçmiştir. Türkçe bulunduğu bölgede çok etkin bir medeniyet dili olmuştur. Bulunduğu bölgede hakim bir kültürün dilidir.

Yüzyıllarca Osmanlı Devleti bünyesinde yaşamış olan Balkan haklarının dillerine bakılacak olursa orada da Türkçe'nin izlerini görmek mümkün olacaktır. Güney Slavca'sının bir kolu olan Makedon Halkının dili olan Makedonca'da halen 3000 kadar Türkçe kelime bulunduğu söyleniyor. Bunlardan 500 kadarı günlük konuşmalarda kullanılmaktadır. Bu rakam küçümsenemeyecek boyutlarda bir rakamdır. *Çarşaf, yastık, yorgan, kapı, saat, sarma, dolma, türlü, tava* gibi kelimeler günlük hayatta kullanılanlardan Sosyologlar *Sırp* ve *Makedon* sözlüklerindeki *Türkçe* kelimelerin niteliğine bakarak, Türklerin geldikleri asırlarda bu kavimlerin medenî seviyeleri hakkında açık seçik bir fikir edinebilirler.⁴²

Yine bir Slav halkı olan Sırp'ların dili ile ilgili olarak da: Belgrat Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Mirjana Teodosijeviç, Sırp-Türk ilişkilerinde, Türk Dili'nin önemini, bildiği Türkçe ile ifade ederek, Sırp'ların Türkçe öğrenmeye ve bilmeye ihtiyaçları olduğunu belirtiyor. Resmî görüşmelerde Osmanlı döneminde 'tercümanların rolünü' de dile getiren Mirjana, Türk atasözlerinin Sırpça'da çok olduğunu bunlardan bir tanesinin de "Herkes der kendine, yine kendi kendine" diyor. Derslerin bir zamanlar Slovenya'da Türkçe okutulduğunu, altı Türkçe-Sırpça sözlük ba-

42 Ayvazoğlu, Beşir, *Türkün Kültür Çoğalması Bir Gezinti*, s. 70., İstanbul 1991.,

sıldığını söyleyen Mirjana, Türkoloji alanında doktora çalışması yaptırıyor. ‘Çat pat’ Türkçe’sinden, ‘Bugün Sırpça’da 10 bin Türkçe sözcüğe ulaşılmıştır’ diyen Mirjana, Türkçe sözlüklerde bile bulunmayan kelimeler olduğunu belirtiyor.⁴³

III - Avrupa Dilleri

Fransızca, İtalyanca, Portekizce, İspanyolca, Lâtince kökenli dillerdir. Bunlara “Lâtin Dilleri” denir dolayısıyla, bu dillerde terimler genellikle Lâtince kurallara göre bazen de eski Yunan (Grek) köklerinden türetilir. Lâtince’de kelime türetme yeteneği mevcuttur. Almanca konuşan ülkelerin dili, o da Lâtin gibi bir “Hint-Avrupa” ana öbeğinden olmakla birlikte çok farklılaşmış bir alt-öbek, “Cermen” türündendir. Almanca’da da yeni terim sözcük türetme yetenekleri kalmıştır. Almanlar tarafından icat edilmiş olsun veya olmasın terimleri genellikle Lâtin dillerindekilere hiç benzemez. Lâtin kökenli dilleri olan ülkeler Roma İmparatorluğu’nun en geniş döneminde o sınırlar içine fütühatla dahil edilmiş Gaul, İberia, vb. gibi ülkelerdir. Onların dili Roma egemenliğinden önce Lâtince gibi değildi. Çoğu Kelt kavimlerinin Seltik, Keltik, Gaul, Gaelik, Galata şeklinde telaffuz edilmiş olan çok yakın akraba kavimlerin dilini konuşuyordu. Gerçi sonradan Avrupa kendini Roma ve Yunan medeniyetinin devamı görmek istemiş ve kendini 19. uncu yüzyılda tanışmışsa da kökenini ve hatta bugünkü davranışlarının temelini oluşturan Kelt kavimlerdir. Bugün hala tanınmış Avrupa kentinin ismi Keltçe’den gelmektedir. Örneğin: Leibzig, Lieg, Lyon, Kelt tanrısı Lug’dan geliyor. Milano bile İtalyanca’dan değil Keltçe Milanumas’tan geliyor.⁴⁴ Avrupa dillerindeki kelimelerin çoğu birbirleriyle müşterektir. Bunun en önemli nedeni elbette birbirleriyle aralarında bulunan münasebetler ve hepsinden de önemlisi Türkçe gibi kelime üretmeye müsait bir dil olan Lâtince’den faydalanmalarındır. Zaten Avrupa coğrafyasının büyük bir bölümü Lâtin dilinin devamı olan yani Lâtin kaynaklı

43 Kayayerli, Müjdat, “Balkan Türkolojisi neden önemli?”, <http://www.aygazete.com/yazarlar/?yazarid=22&yaziid=618> , <http://www.westtrakien.com/balkanlar/balkantuerkolojisi/>

44 Sinaoğlu, Prof. Dr. Oktay, *Bir New York Rüyası “Bye-Bye” Türkçe*, s. 22-23.

dillerden meydana gelmektedir. Lâtince kökenli bir dil olan Fransızca 16. asırda zenginleşir. Bunun sebebi ise bünyesine Yunanca ve yine Lâtin kökenli bir dil olan İtalyanca'dan bol miktarda kelimeler katmasıdır.⁴⁵

İngilizce'ye gelecek olursak İngilizce yukarıda saydığımız diller içinde çok yeni bir dildir. Mazisi 500 seneyi bile geçmemektedir. 1066'da İngiltere, Fransa'dan gelen Normanların istilasına uğradığında, Anglo-Sakson yerliler ormanlarda sarak ve otlardan yapılmış kulübelerde oturuyorlardı. Yerli ahalinin kökeni Keltlerle Viking (Nors, Nordik) ve Cermen soyundan *Engel* ve *Sakson* karışımı idi. Tabi bu İngiltere dediğimiz bölge Britanya adasının güney doğusunda onun küçük bir kısmını oluşturuyordu. Bölgenin kuzeyinde, batısında ve de yandaki Erin adasında Romalılardan kaçtukları için Lâtinleşmemiş, Keltçe dillerini korumuş son Keltler, yani İskoçlar, Velşler, İrlandalılar bulunuyordu. Britanya'nın bu durumu bugüne kadar sürmüştür. Roma'nın eyaleti oldukları birkaç yüzyıl içinde İngilizler tam Lâtinleşmemiş ama dillerine büyük ölçüde Lâtince karışmıştı. Norman istilasından az önce üst tabaka Fransızca konuşmaya merak salmış, bazı kurallarını Normanlar tayin eder olmuştu. Norman istilasından sonra yapı iyice değişti. Dil bu sefer de iyice Fransızca ile karıştı.

Bu konuda sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki bugünkü haline son 4-5 yüzyıl önce gelen İngilizce beş kadar dilin rast gele ve kuralsız olarak karışımından oluşmuş, bu dillerin hiçbirini dilin ana kurallar iskeleti diyebileceğimiz temel yapısını sağlar konumda kalamamıştır. Dolayısıyla İngilizce'de belli kurallara göre terim üretme yeteneği hemen hemen yoktur.⁴⁶

IV - Cumhuriyet İle Yapılanlar

Cumhuriyet devrine gelecek olursak; her safhasında Türk milliyetçiliğinin izleri bulunan Türk Kurtuluş Savaşı'nın ardından kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti de Türk milliyetçiliğine sınımsız sarılmış, yapılan dil çalışmaları da bu ilke ışığında gerçekleştirilerek Türkçe'nin hak ettiği yeri almasına çalışılmıştır.

45 Meriç, Cemil., *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s. 318., İstanbul 1995.

46 Sinaoğlu, Prof. Dr. Oktay, a.g.e., s. 24,25.

Bilindiği gibi dil duygu ve düşüncelerin, ahlak ve an'anelerin gelecek kuşaklara aktarılmasında ve bir milletin millet olmasında en önemli araçtır. Bu gün ırkın öneminin kalktığı ve kültürün ön plâna geçtiği bir dönemde bu daha iyi anlaşılmalıdır. Türklükten çıkarak başka uluslarla kaynaşmış, karıştığı ulusun dilini konuşan, fakat köken olarak Türk olan insanlara baktığımız da artık onların Türklükten çıktıklarına şahit olmaktayız. Fakat köken olarak Türk olmayıp yüzyıllarca bizimle birlikte yaşayan, Türkçe konuşan insanlara baktığımızda da tamamen bizim gibi düşündüklerini görmekteyiz. Bunun başlıca sebebi dilden kaynaklanmaktadır. Çünkü konuştuğu dil, Türkçe ona Türk milletinin çok eski devirlerden beri gelmekte olan Türk duygu ve düşüncesini, an'anesini, gelenek ve göreneğini, Türk'ün ahlakını vermiştir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk bunu şu şekilde ifade etmektedir. *"Türk Milletinin dili Türkçe'dir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felaketler içinde ahlâkını, an'anelerini, hâtıralarını, menfaatlerini, kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir. Zihnidir."*⁴⁷

Cumhuriyet ilân edildikten sonra her alanda yapılan çalışmalar gibi dil alanında da çok büyük çalışmalar yapılmıştır. Türkçe'nin sadeleştirilmesi, yazı inkılâpları gibi bir çok alanda çalışmalar başlatılmıştır. Dil devriminin en önemli yapı taşlarından biri de hiç kuşkusuz ki harf İnkılâbıdır

Türkler tarihleri boyunca geniş bir coğrafya içinde yayılmışlar, buldukları mekâna, mensup oldukları dine göre değişik alfabeler kullanmışlardır. Bugün için bilinen en eski Türk alfabesi Göktürklerin kullandıkları alfabedir. Bu yazıya Göktürk, Orhun, Eski Türk, Runik Türk yazısı gibi isimler verilmektedir. Bu yazı ile yazılmış en önemli belgeler Orhun abideleridir. 1889'da bulunan bu anıtların bir yüzünde Çince metinler vardı. Kül Tigin ve Bilge Kağan adına yapılan bu anıtların yazıları 1892'de Finlandiya ve Rusya'da yayımlandı. Çince metnin yardımıyla, Danimarkalı bilim adamı Thomsen, metinleri Aralık 1893'de okumayı başarmıştır. Gök-

47 Kocatürk, Prof. Dr. Utkan, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, s. 149, Ankara 1999.

türk alfabesi 38 işaretten oluşmaktadır. İşaretlerden dördü ünlüleri, 27 tek ünsüzleri, üçü çift ünsüzleri, dördü de hece işaretlerini göstermektedir.

Göktürklerden sonra bölgede etkin olan Uygurlar (745-970), Sogut yazısının Türkçe'ye uyarlanmasıyla oluşan, sağdan sola yazılan Uygur alfabesini kullanmışlardır. Bu alfabe on sekiz harflidir. Harflerden sadece üçü ünlüdür. Türkçe'nin ünlüleri bakımından zengin olması sebebiyle, yeterli değildi. Buna rağmen Uygur yazısı uzun yıllar Orta Asya'da kullanılmıştır.

Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra, bu alfabenin yerini Arap alfabesi almaya başlamıştır.

Bunların dışında Türkler, küçük ölçüde Sogut, Mani, İbrani, Tibet, Çin, Süryani, Moğol yazılarını da kullanmışlardır.⁴⁸

Ancak İslâmiyet'in X. Yüzyıldan itibaren Türkler arasında geniş ölçüde yayılmasıyla, Arap alfabesi hâkim duruma geçmiştir. Arapça din dili olarak camilerde, medreselerde egemen hale gelir. 29 harfli Arap alfabesinin en büyük eksikliği, sesli harflerin azlığıdır. Sesli harf olarak ise a, e, i olarak okunabilen elif harfi vardır. Ayrıca v ve y harfleri de yerine göre ünlü olarak okunabilmektedir. Türkçe de 8 tane sesli olduğundan Arap alfabesi Türkçe'yi ifadeye yeterli değildi. Bir kelime bu sebeple birkaç türlü okunabiliyordu. Ayrıca Türkçe'de bulunmayan sesler için de harfler vardı. Dört türlü z, üç türlü h, üç türlü s, iki türlü t sesi vardı. Arapça harfler kelimenin başında, ortasında veya sonunda olduğuna göre yazılışı değişiyordu. Arap yazısında p, ç, j, g sesleri ifade edecek harfler yoktu. Yazılan bu üç sesi karşılamak için b, c, z harflerine üç nokta eklenerek p, ç, j sesleri karşılandı. Dil yapıları bakımından da arada farklar vardı. Arapça bükümlü bir dildir. Bu dilde kelime üretilirken kök değiştiği halde, eklemeli dil olan Türkçe'de kök sabit kalmaktadır.

48 Çaycı, Prof. Dr. Abdurrahman, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Millî Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Örneği (Hayatı ve Eseri)*, s. 349-350., Ankara 2002. Ayrıca Türklerin kullandıkları alfabeler konusunda bkz: TTK, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara 1981.

Arap alfabesinin olumsuz bir etkisi de dil alanında kendinî gösterir. Medresenin Arap dilini kullanmasıyla Arapça bilim dili haline gelir. Farsça ise edebiyat dili olarak benimsenmiştir. Zamanla Türkçe bu dillerin etkisiyle körelir, sıradan halkın konuştuğu bir dil haline alır.

Arap alfabesindeki seslilerin yetersizliği sebebiyle Türk kitleleri arasında şive farkları da artırmıştır.⁴⁹

Türk diline uymayan bir yapı arz eden Arap Alfabeti bırakılarak 1 Kasım 1928 yılında kabul edilen kanun ile Lâtin esaslı Türk alfabesi kabul edilmişti. Lâtin Alfabetinin kabul edilmesine gelecek olursak başta da ifade ettiğimiz üzere Türk diline uymayan Arap Alfabeti ile okuma sorunları Tanzimat'tan itibaren aydınlarımız arasında tartışılmıştır. Arap alfabesi tamamen sessiz harfler üzerine kurulmuştur. Türkçe gibi sesli harflerin yoğunlukta olduğu bir dil de doğal olarak bir sorun yaratmaktaydı. Ayrıca yazılan bazı harflerin okunmaması da söz konusu idi. Örneğin uyku demek olan Farsça "hvab" hab, kendi demek olan "hviş" hîş, şeklinde okunmaktaydı.

Tanzimat'la birlikte eğitime verilen önem artmış ve bu da eğitimin önündeki en büyük sorun olan harf meselesini gündeme getirmiştir. İlk olarak 1851 yılında Ahmet Cevat Paşa, Arap harfleri ile gösterilemeyen Türkçe sesler için yeni bir yazım yolu gerektiğini belirtmiştir. Arap harflerinin ıslahı yönünde bir başka adım ise Münif Paşa'dan gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde Maarif Bakanlığı da yapacak olan Münif Paşa Cemiyet-i İlimiye-i Osmaniye'de 1862 yılında verdiği konferansta Arap harfleri ile Türkçe kelimelerin değişik şekillerde okunabildiğinden ve Arap alfabesinde büyük harflerin olmaması nedeniyle özel isimler ile öteki kelimelerin birbirinden ayrılmasının zorluğundan bahsetmiştir.

Münif Paşa ayrıca iki öneri getirmiştir. Bunlardan ilki harflerin hareketli olarak okunması, bu şekilde sessiz harflere ses kazandırılmış olacaktır. Ancak bu öneri zaten fazla olan harf sayısının daha da artması sakıncasını beraberinde getirmiştir.

---

49 Çaycı, a.g.e., s. 350, 351.

Münif Paşa'nın ikinci önerisinde ise Arap harflerinin ayrı bir şekilde kullanılması yer almıştır. Harfler bitişik değil de ayrı yazılırsa başta, ortada ve sonra üç değişik şekilde yazılmasından kaynaklanan öğrenme ve yazma zorluğunun kalmayacağı düşünülmüştür. Ayrıca alfabe sesli harflerin ekdenmesi gerektiğine de bu öneride yer verilmiştir.

Azerbaycanlı gazeteci ve piyes yazarı Mirza Fethali de bu konuda çalışmalar yapmış, Arap alfabesinin Lâtin alfabesi şeklinde okunmasını sağlayacak olan bir broşür hazırlamış ve bunu 1863'te İstanbul'da Sadrazam'a sunmuştur. Onun bu önerisi Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye iletilmiş, Fethali burada önerisini savunarak alfabe işinin din işiyle ilgisi olmadığını belirtmiştir. Ancak öneri kabul edilmemiştir. Fethali bundan sonra Arap Alfabesi'nin tamamen bırakılıp yerine Lâtin Alfabesi'nin alınması üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Şinasi, Namık Kemal ve Suavi gibi dönemin önemli aydınları da alfabe düzeltilmesi için çalışmalar yapmışlardır. Ancak bu çalışmaların sonuçsuz kalması, fakat Lâtin harflerine karşı çıkıyorlardı.

İstanbul'da Arap harfleri konusunda tartışmalar sürüp gitmekte ve ulema Lâtin harflerini almanın doğru olmadığı yönünde fetvalar vermektedirken, Arnavutluk'ta Lâtin Alfabesi benimsenmiştir.

Cumhuriyet döneminde harf tartışmalarında ismi sık sık geçecek olan Hüseyin Cahit (Yalçın) da Arnavutluk'ta gerçekleşen bu gelişmeden memnun olanlardandır. Osmanlı Devleti'nin de Lâtin Alfabesi'ni kabul etmesini istemiştir.

II. Meşrutiyet döneminde Lâtin alfabesi taraftarları aydın sayısı artmıştır. Bu arada Harbiye Nazırı Enver Paşa sesli harflerle desteklenmiş yeni bir alfabe yürürlüğe koymuş fakat başarılı olamamıştır.⁵⁰

Hatta Enver Paşa'nın bu okuma sorunu ile ilgili olarak bir denemesi bulunmaktadır. Bu ve bunun gibi sorunlar neticesinde alfabe değiştirilerek bu günkü kullandığımız alfabeye geçilmiştir.

Bu amaçla 1928 yılı başlarında hükûmetin aldığı bir karar gereği kurulan Dil Encümeni ise 26 Haziran 1928'de ilk toplantısını yaparak çalışma-

50 Avcı, Yrd. Doç. Dr. Cemal., III. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931), s. 106, 107., Ankara 2000.

lar başlar. Alfabe konusunda incelemeler yapmak, çeşitli görüşleri incelemek ve başka milletlerin alfabeleri üzerine araştırmalar yapmak amacıyla kurulan bu encümen, dokuz kişiden oluşuyordu. Bu üyelerin üçü milletvekili, üçü Millî Eğitim Bakanlığı görevlisi, üçü de konunun uzmanıydı.

III. Dönem Meclis Üyesi milletvekillerinden Ruşen Eşref (Ünaydın), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Falih Rıfki (Atay)'ın da üye olduğu bu encümenin işleri yoğunlaşmış dokuz üye yeterli olmayınca beş üye daha eklenerek üye sayısı on dörde çıkarılmıştır.

Dil encümeni harfler üzerinde çalışmalarını sürdürürken, bazı yayınlar Lâtin alfabesi ile çıkmaya başlamıştı. Bunlardan Milliyet gazetesi, Dil Encümeni Üyesi İbrahim Necmi Dilmen'in hazırladığı bir alfabeyi bazı haberlerinde kullanmaya başlamıştı. Bu alfabede "Kef" karşılığı "k" ve "q"; "i" yerine "y" ve "ı"; "ş" yerine de "x" harfi kullanılmıştır.

Dil Encümeni'nin bir ay süren çalışmaları sonucunda, alfabe ve dil bilgisi konusunda iki bölümden oluşan bir rapor açıklanmıştır. 1 Ağustos 1928'de Mustafa Kemal'e de sunulan rapor hakkında son kararı Mustafa Kemal verecektir. Encümen üyeleri Lâtin Alfabesi'nin hayata geçirilmesinde 5 ile 15 yıllık bir geçiş süresinin gerekli olduğu görüşündedirler.

Bu konuda dil encümeni üyesi ve Bolu milletvekili Falih Rıfki Atay şunları yazmıştır:

"Tasarıyı Dolmabahçe Sarayı'nda Mustafa Kemal'e götürdüm. Uzun uzadıya inceledi ve bana;

- Yeni yazıyı ne kadar zamanda mekteplere ve halka mal etmeyi düşünüyorsunuz? Diye sordu.

-Arkadaşlar beş ile on beş yıl arasında bir mühlet düşünmektedirler. İlkokullarda ilk yıllarda iki alfabe birlikte okunmalı, gazeteler yarım sütundan başlayarak yavaş yavaş bütün metni yeni yazıya çevirmeli diyorlar. Bununla beraber bir mühlet tespit etmek ve tatbik şekillerini tayin etmek komisyonun vazifesi değildi, cevabını verdim.

-Ya üç ayda, ya da hiçbir zaman! dedi.

-Üç ayda mı? Yüzüne bakakalmıştım.

-Çocuğum! dedi. Gazetelerde beş yıl sonra yalnız yarım sütun mu es-

ki yazı kalacak? Herkes o yarım sütunu okur. Beş yıl içinde harp gibi bir buhran çıkarsa bizim yazı da Enver Yazısı'nın akıbetine uğrar.”

Bu düşüncedeki Mustafa Kemal, 9-10 Ağustos 1928 Akşamı şu nutkuyla hem kamuoyunu aydınlatmış hem de harf inkılâbını başlatmıştır.

“Arkadaşlar, bizim güzel âhengdâr, zengin lisanımız yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bunu anlamak mecburiyetindesiniz. Anladığının âsârına yakın zamanda bütün kâinât şahit olacaktır. Buna katiyetle eminim.”

Mustafa Kemal şöyle devam etmiştir:

“Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır..

Çok işler yapılmıştır, amma bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil lâkin çok lüzûmlü bir iş daha vardır. Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir toplumun yüzde onu, yirmisi, okuma-yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse bu ayıptır. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir! Fakat milletin yüzde sekseni okuma-yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamayarak kafasını bir takım zincirlerle saranlardır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları düzeltereğiz. Bu hataların düzeltilmesinde bütün vatandaşların çalışmasını isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk toplumu yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün medeniyet âleminin yanında olduğunu gösterecektir.”⁵¹

Mustafa Kemal çıktığı yurt gezilerinde de yeni Türk harfleri hakkında konuşmalar yapmıştır. 23 Ağustos'ta Tekirdağ'da böyle bir konuşma yaptı. 27 Ağustos'ta Bursa, daha sonra Eylül ayı içinde Çanakkale, Gelibolu,

51 Kocatürk, Prof. Dr. Utkan, a.g.e., s. 146-147.

Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri gezilerini bu amaçla gerçekleştirmiştir.

24 Ağustos 1928 günü “Yeni Türk Alfabeti”, Yeni Türk Yazısı ile Kıraat ve halk Dershanelerine Mahsûs Türk Alfabeti” kitapçıklarının baskıları tamamlanmıştır.

Yeni harflerin çabuk öğrenilmesi için kurslar açılmış, memurlara harflerin çabuk öğretilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Devlet dairelerine ise 1 Ekimden itibaren yeni Türk harfleri ile yazışma yapılacağı bildirilmiştir.

28 Ağustos 1928’den itibaren de Dolmabahçe Sarayı’nda milletvekilleri için kurs başlamıştır. CHF tarafından şu tebliğ yayınlanmıştır.

“Yeni Türk harfleri ile yazıp okumak hakkında Dolmabahçe Sarayı’nda verilecek konferanslara 25 Ağustos 1928 Cumartesi günü başlanacaktır. Muhterem meb’ûs arkadaşların o gün ve saatte yeni Türk harflerini öğrenmiş olarak Dolmabahçe Sarayı’na teşrif buyurmalarına Umum Reisi-miz Gazi Hazretleri’nden telâkkî ettiğim arzuya binaen arz ve istirham ederim.

Kâtib-i Umûmî Saffet’

Mustafa Kemal bu davetle, milletvekillerinin henüz kanun çıkmadan yeni Türk harflerini öğrenmelerini ve mecliste kanunu onaylarken bildikleri bir yazıyı kabul etmelerini sağlamak istemiştir.⁵²

Alfabe meselesinin çözümünden sonra dil ile ilgili yapılan faaliyetlere gelecek olursak 1930’lardan itibaren Atatürk’ün bizzat sürekli ilgilendiği alanlar dil ve tarih meseleleridir. Onun dil konusu üzerinde ısrarla durmasının çeşitli nedenleri vardır. Her şeyden önce iktidar benimsediği halkçılık ilkesi gereği “*anlaşılır*” olmak zorundaydı. Bu ise halk dili ile aydın dili, konuşma diliyle yazı dili arasındaki uçurumların doldurulmasına bağlıydı.⁵³

Kurtuluş Savaşına önderlik eden Mustafa Kemal Atatürk, Dil çalışmalarına da önderlik etmiş 1930 yılında Türk Dili için, Sadri Maksudi Arsal’a

⁵² Avcı, Yrd. Doç. Dr. Cemal, a.g.e., s. 111-114.

⁵³ Çaycı, a.g.e., s. 417.

"Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."⁵⁴ Demişdir.

Türkçe'de bulunan yabancı asıllı bilimsel terimlerin yerine Türkçe bilimsel terimler oluşturularak Türkçe'ye kazandırılmıştır. Bu konuda Atatürk önderlik ederek terimlerini kendisinin oluşturduğu 48 sayfalık bir geometri kitabı hazırlamıştır. Hazırlanan bu terimler 1938 yılında okul kitaplarına geçmiştir. Bu sayede Osmanlı Türkçe'sinden gelen *müstatîl*, *müselles*, *müsellesi-i mütesaviyü'l-adla*, *zaviye*, *zaviye-i kaime*, *zû-kesîrî'ül vü-câh* gibi Arapça ve Farsça kurallarla örgünlü öğrenilmesi çok güç olan terimlerini yerini *kare*, *dikdörtgen üçgen*, *eşkenar üçgen*, *açı*, *iç ters açılar*, *teğet*, *yay*, *kiriş* gibi bugün de beğenerek kullandığımız Türkçe terimler almıştır. Bunlar içinde *eğri*, *doğru*, *çap*, *alan*, *yamuk*, *çevre*, *çember*, *yay*, *taban* gibi sonradan terim kavramı kazanmış olanlar da vardır. Atatürk 1938 yılının Meclis'i açış konuşmasında okunan yazısında o yıl öğretime Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlanmış olmasını kültür tarihimiz için önemli bir olay olarak kaydetmiştir.⁵⁵ Atatürk Türk Dili ile olan çalışmalarına bizzat katılmış ve Türk dilinin gelişmesi için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Bununla ilgili olarak 12 Temmuz 1932 yılında *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'ni kurmuş⁵⁶, kurumun adı daha sonraları 24 Eylül 1936 tarihinde *III. Türk Dil Kurultayı*'nın son toplantısında *Türk Dil Kurumu*'na çevrilmiştir. Böylelikle dil inkılabı yürürlüğe girmiş oluyordu. Atatürk mirasının bir kısmının da Türk Dil Kurumu'na bırakmıştır.

54 Kocatürk, Prof. Dr. Utkan, a.g.e., s. 149.

55 Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep, "Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, s.173-174, Ankara 1998.

56 Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin ilk taslağı ve I. Türk Dili Kurultayı ile ilgili olarak Atatürkçü Düşünce El Kitabı adlı eserinde şunları ifade etmektedir: Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin ilk taslağını da 11 Temmuz gecesi (1932) yine Atatürk çizmiştir. Bu taslağa göre Cemiyet'te "sözlük-terim", "gramer-sentaks", "etimoloji", ve "dil bilimi" çalışmaları yapılacaktır. Hazırlanan tüzükte, Cemiyet'in amacı: "Türk dilinin öz güzelliğini meydana çıkarmak, onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek" olarak belirtilmiştir. Dil konusunun çeşitli katkılarla olgunlaştırılabilmesi ve dil davasının halka mal edilebilmesi için belirli aralıklarla dil kurultaylarının toplanması da kabul edilmişti. 26 Eylül 1932 tarihleri arasında toplanmış olan I. Türk Dili Kurultayı'ndan sonra Türk dili üzerindeki çalışmaları yönlendirecek mükemmel bir ana programda hazırlanmıştı. Kurultayca seçilen yeni Yönetim Kurulu'nun 17 Ekim 1932 tarihli bildirisinde (Bu bildiri ile ilgili olarak bkz: *Türk Dili Kurultayı Müzakere Zabıtları*, s. 455-456; *Türk Dili Belleten*, s.3., 1933), gerçekleştirilecek ilkeler sıralanmıştır.

Dernek, Atatürk'ün bizzat takip ettiği hızlı bir çalışma ile ana programını belirledi. Buna göre:

1. Türk dilini millî kültürü eksiksiz bir ifade aracı haline getirmek; Türkçe'yi çağdaş medeniyetin gerektirdiği bütün ihtiyaçları karşılayabilecek bir mükemmeliyete erdirmek.

2. Yazı dilinden Türkçe'ye yabancı kalmış unsurları atmak; Halkçı bir idarenin istediği şekilde, halk ile aydınlar arasındaki dil ayrılığını ortadan kaldırmak ve temel unsurları öz Türkçe olan zengin ve güzel, millî bir dil yaratmak.

Bundan sonra yapılan çalışmalar değişik safhalarda ilerlemiştir. Bu safhalardan 1932 ile 1934 arası döneme gelecek olursak; Bu dönemde halk ağızlarındaki, yazılı kaynaklardaki Türkçe kelimeler taranarak iki cilt olarak Tarama Dergisinde yayımlanmıştır. Bu arada dile hangi ölçülerde el atılması gerektiği tartışmaları yapılmaktaydı. Tartışmalar sonucunda iki görüş ortaya atıldı. Birinci grup dilden yalnız yabancı ek ve kaidelerin atılmasını, dilin kendi doğal gelişme seyrine bırakılmasını savunmaktaydı. İkinci grup Türkçe'nin hiçbir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığını bu itibarla dilde bulunan yabancı kelimelerin kullanılmamasını isteyen tasfiyecilerdi. Atatürk ağırlığını ikinci gruptan yana koydu. Hızla yürütülen tasfiye hareketi sonucunda Arapça, Farsça kökenli kelimeler atıldı. Yerlerine Türkçe kökenli kelimeler konuldu. Karşılığı bulunmayan kelimeler için diğer Türk lehçelerinden veya Türk dilinin eski kaynaklarından yeni kelimeler üretildi. Ancak oluşan yeni dili ne halk ne de aydın kesim anlamıyordu. Sadeleştirilme konusunda çok değişik yollara sapılmış dildeki bütün yabancı kelimelerin atılması gibi olumsuz görüşler ortaya çıkmıştır.

Durumun kötüye gitmesi üzerine Atatürk işe yeniden müdahale etmiş ve "Türkçe'nin hiç bir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığını söyleyenlerin iddiasını tecrübe ettik. Dili bir çıkmaza sokmuşuzdur; maksatlarımızı anlatamaz olmuşuzdur. Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Hayır. Ama ben de işi başkalarına bırakamam. Çıkmazdan biz kurtaracağız"⁵⁷ diyerek yeni bir komisyon kurdu.

⁵⁷ Atay, Falih Rıfkı, a.g.e., s. 477.

Bundan sonraki dönemde komisyon Türkçe'si olan yabancı kelimeleri tasfiye ediyor, kullanılır Türkçe'si olmayanları Türkçe olarak bırakıyordu. Türkçe kelimeler üreilmeye başlandığı için ise Türk şivelerinde bulunan eklerden ve köklerden yaralanılarak yeni kelimeler oluşturuluyordu. Mutedil özleştirmecilik olarak adlandırılan bu durum sonucunda oluşturulan sözlük ise ancak 8000 kelimelik bir sözlüktü ve bu sözlük ile ne duyguları ifade etmek ne de bilim yapmak mümkün değildi. Atatürk bunun ile ilgili olarak komisyon başkanı Falih Rıfkı Atay'a şunları ifade etmiştir. "Memleketimizin en büyük bilginlerini, yazarlarını bir komisyon halinde aylarca çalıştırdık. Elde edilen netice şu bir küçük lügatten ibaret. Bu tarama dergileri cep kılavuzları ile bu dil işi yürümez. Falih Bey; biz Osmanlıca'dan ve Batı dillerinden istifadeye mecburuz."

Böylece Ulu Önder, artık Türkçeleşmiş, dilin malı olmuş, halkın diline yerleşmiş olan kelimelerin dilden atılmaması gerektiğini belirterek tasfiyeciliğe noktayı koymuş oluyordu.⁵⁸

1936 ile 1938 yılları arasındaki son safhada yani yaşayan dile dönüş aşamasında ise Viyanalı Dr. Hermann Kivergitsch'in Atatürk'e gönderdiği 41 sayfalık basılmamış eserinde bahsi geçen Türk dilinin çok eski olduğu ve başka dillere kaynaklık ettiği görüşü Atatürk tarafından ilgiyle karşılanmış, Atatürk de bu görüşlerden yıllarca dili horlanmış Türk milletine manevî bir güç vereceğinden dolayı istifade etmiştir. Daha sonraları, dilde özleştirme çalışmalarının çıkmaza girmesinden dolayı Atatürk bundan istifade etmiş ve Türkçe mademki öteki dillere kaynaklık etmiş bir dildi. O halde dilimize girerek benimsenmiş ve Türkçeleşmiş olan yabancı asıllı kelimelerin de dilden atılmalarına gerek kalmamıştır. Görüşünü benimsemiştir. Atatürk, 1936 yılında dil konusundaki bir sohbet sırasında yanındakilere "Yeni Türkçe kelimeler teklif edebiliriz. Bu yönde ısrarla çalışmalıyız. Fakat bunları Türk dilinin olgunlaşma seyrine bırakmalıyız. Birkaç gün önce Ahmet Cevat Bey'e söyledim: "ketebe", "yektübü", Arab'ındır. "katiptip", "mektup" Türk'ündür." diyordu.⁵⁹ Bugün kullandığımız Bilgisayar,

58 Çaycı, a.g.e., s 420.

59 Korkmaz, Prof. Dr. Zeynep, a.g.m., s.173.; Ayrıca bkz: Kocatürk, Prof. Dr. Ulkan, a.g.e., s. 151.

Buzdolabı, yazılım, donanım, yonga gibi kelimeler, kelime üretmede dilin doğal seyrini ifade etmektedir. İşte Atatürk'ün kelime üretmekte ısrarla çalışmalıyız demesinin ürünleri bu ve bunun gibi kelimelerdir diye düşünüyoruz. Dikkat edilirse görülecektir ki; dünya üzerinde ki dillerin hiç biri tamamen öz bir dil değildir. Bu gün İngilizce'ye baktığımızda bünyesinde yabancı dilden geçmiş bir çok kelime barındırmaktadır. Bu diğer bütün diller için geçerlidir.

Mustafa Kemal Atatürk Türk dili ve tarihi ile ilgili çalışmalar ve diğer coğrafi bölgelerde yaşayan Türk soylu halklarla ife ilgili olarak vefatına kadar ilgilenmiş ve bu konulara çok büyük önem vermiştir. Bu konu ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: “Türk milleti Kurtuluş Savaşı'ndan beri, hattâ bu savaşa atılırken bile mahkûm milletlerin hürriyet ve bağımsızlık davalarıyla ilgilenmeyi, o davalara yardım etmeyi benimsemiştir. Böyle olunca kendi soydaşlarının hürriyet ve bağımsızlıklarına kayıtsız davranması elbette uygun görülmez. Fakat milliyet davası, bilinçsiz ve ölçüsüz bir dava şeklinde mütalâa ve müdafaa edilmemelidir. Milliyet davası, siyasî bir mücadele konusu olmadan önce, bilinçli bir ülkü meselesidir. Bilinçli ülkü demek müspet ilme, ilmî usullere dayandırılmış bir hedef ve gaye demektir. O halde propagandalarda müspet usullere müracaat etmek şarttır. Hareketlerin imkân sınırları ve sıraları mutlaka hesaba katılmalıdır. Türkiye dışında kalmış olan Türkler, ilkin kültür meseleleriyle ilgilenmelidirler. Nitekim, biz Türklük davasını böyle bir müspet ölçüde ele almış bulunuyoruz. Büyük Türk tarihine, Türk dilinin kaynaklarına, zengin lehçelerine, eski Türk eserlerine önem veriyoruz. Baykal ötesindeki Yakut Türklerinin dil ve kültürlerini bile ihmal etmiyoruz.”⁶⁰

Cumhuriyet Döneminde, Türk Edebiyatı çok verimli ve başarılı bir gelişme takip etmiştir. Şiirde; “Hecenin Beş Şairi”, “Yedi Meşaleciler”, “Garipçiler”, “I. Yeni”, “II. Yeni” hareketleri yaşanmış, “Hisar” dergisi çevresinde toplanan şair ve yazarlar da ayrı bir grup oluşturmuşlardır. Ayrıca ba-

60 Kocatürk, Utkan Prof. Dr., a.g.e., s 220.; Atatürk'ün sözünde de belirttiği gibi O'nun döneminde Baykal ötesindeki Yakut Türklerinin dilleri ve kültürleri dahi ihmal edilmemiştir. Bugün Yakut dili ile ilgili sözlükleri Anıtkabirdeki camekanlı vitrinin içinde de görmek mümkündür.

ğimsız, kendine özgü şiir anlayışında güçlü şairler yetişmiştir. Âşık Edebiyatı varlığını sürdürmüş ve Âşık Veysel gibi bir yetenek ortaya çıkmıştır.

1940 yılından sonra ise Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı döneminde Batı ve Doğu Klâsikleri tercüme edilip Türkçe'ye kazandırılmıştır. 1970'ten sonra ise MEB ve Kültür Bakanlığı "1000 Temel Eser", Tercüman gazetesi "1001 Temel Eser" dizilerini başlatarak Türk Edebiyatının, tarihinin temel eserlerini Türkçe'ye kazandırmaya çalışmışlardır. Kültür ve Turizm Bakanlığının yayınları 2002 yılı sonunda 3000'e ulaşmıştır.⁶¹

Sonuç

Türk milletinin dili olan Türkçe yeryüzünde en uzun bir geçmişe sahip dillerden biridir. Türk dili dünyanın en mazbut dilidir, dilbilgisi de en mükemmel dilbilgisidir. Müstesnaları pek az olan dil hemen hemen Türkçe'dir.⁶² Fiil çekimlerindeki zenginliği ise sınırsızdır.⁶³ Türkçe binlerce yıldır matematiksel yapısını, sözcük türetme yetenek ve kurallarını aynen korumuştur. Türkçe'nin bu olağanüstü yapısı Osmanlıca'daki Arapça, Farsça alıntılara rağmen hakim yapı olarak kalmış, onun içindedir ki yirmi yıl içinde tekrar öz ve halk Türkçe'sine dönmek mümkün ve kolay olmuştur.⁶⁴ Bir millet diliyle kültürüyle vardır ve gelecek nesillere ancak dille riyle yazdıklarını miras olarak bırakabilirler. Her alanda ilerlemenin tek şartı kendi dilinizi kullanmaktır. Kendi diliyle bilim yapmayanlar, sanat yapmayanlar en sonunda yok olmakla karşı karşıya kalacaklardır. Üretmeden kazananlar ile teknolojiyle ithal edilenlerin isminin ulusal dilde olma-

61 Tan, Nail., *Cumhuriyet Dönemi Kültür Çalışmalarının Dünü, Bugünü, Yarını (Bir Kültür Politikası Oluşumu)*, s. 17., Ankara 2003.

62 Diğer dillere bakıldığında hepsinde istisnaların önemli bir yer tuttuğu görülecektir. Örneğin İngilizce'de fiillerin 2. ve 3. hallerine rastlarız. Yapmak fiili (do) zamanlara göre çekilirken *did* (did) ve *done* (dan) gibi şekiller almaktadır. Aynı durum Farsça için de geçerlidir. Örneğin Görmek fiili (*diden*) şimdiki zamanda çekilirken *bin* olmaktadır. Yani gördüm derken Farsça *didem* denilmekte, ama görüyorum derken *mibinem* şeklinde fiilin kökü değiştirilmektedir. Bu ve buna benzer örnekleri bilinen diğer dillerde de örneklerle çoğaltmak mümkündür. Türkçe'ye bakıldığında ise matematiksel bir dil ile karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda Türkçe dünyada istisnaları hemen hemen hiç olmayan belki tek dildir denilebilir.

63 Safa, Peyami, *Objektif 1 Osmanlıca, Türkçe Uydurmaca, "Dilimize İftira Edenter"* s. 11, İstanbul 1990.

64 Sinaoğlu, Prof. Dr. Oktay, a.g.e., s. 25.

sını bekleyenler hem başkasının diline ve emeğine hem de kendi dillerine özü itibariyle saygı göstermeyeceklerdir.⁶⁵ Şu anda başka dilde her ne konuda olursa olsun eser veren insanlarımız ileride belki Fransız kültürünün, belki İngiliz kültürünün, belki Alman kültürünün veya belki de başka bir kültürün önemli şahsiyetleri arasında zikredileceklerdir. Ama asla Türk kültürünün bir ferdi olarak zikredilmeyeceklerdir. Çünkü eserlerini başka dillerde vermiş olacaklardır.⁶⁶ Bugün okullarımızda İngilizce'nin hakimiyeti söz konusudur. Hiçbir ülkede velev ki sömürge olmasın kendi dilinden başka bir dille eğitim yapılmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve yukarıda da ifade ettiğimiz gibi vefatına kadar Türk dili, tarihi ve kültürü ile ilgili çalışmalar yapan bu dilin bilim dili olduğunu bilim yapmaya elverişli olduğunu gören Gazi Mustafa Kemal Atatürk "Türk dili zengin, geniş bir dildir. Her kavramı ifadeye kabiliyeti vardır. Yalnız onun bütün varlıklarını aramak, bulmak, toplamak, onlar üzerinde işlemek lâzımdır., Türk milletini ve Türk dilini, medeniyet tarihinin ve kültür dillerinin dışında görmenin ne yaman bir yanlış olduğunu bütün dünyaya göstereceğiz, Öyle istiyorum ki, Türk dili bilim yöntemleriyle kurallarını ortaya koysun ve her dalda yazı yazanlar, bütün terimleriyle çoğunluğun anlayabileceği güzel, ahenkli dilimizi kullansınlar."⁶⁷ Diyerek bu konuya atfettiği değeri göstermiştir.

Evet gerçek bilim dili matematiktir. Bu bilim dili aynı zamanda uluslar arası niteliktedir. Gençliğe seçecekleri meslek ne olursa olsun, yüksek matematik öğretilmelidir. Bu suretle her konuda açık seçik düşünebilen, sorgulayabilen, kendine güvenen, yaratıcı insanlar yetişecektir. Bir dil ne kadar matematiksel yapıya sahipse, ne derece yeni terim türetme kurallarına, yeteneklerine sahipse o derece bilim dili olabilir. Ancak böylesi dil-

65 Ayan, Dr. Dursun., "Bilin İçin Türklerin veya Türkçenin Yetersizliği Yargısının Sosyoloji ve Tarih Açısından Çağrıştırdıkları Üzerine", *Türk Yurdu*, Cilt: XXI, Sayı 162-163, Şubat - Mart 2001, s. 43.

66 Bu konuda Cemil Meriç şunları ifade etmektedir. "...Mesela Renan'a göre Roma İmparatorluğu XVI. Asra kadar Lâtince'yi bütün Batı'da insan zekasının ifade vasıtası yapmıştı. Büyük Albert, Roger Bacon, Spinoza Lâtince yazdılar. Ama bunlar bizim için Lâtin değildirler. Arap diliyle yazan bütün İslâmları da Arap saymak doğru değildir.", Meriç, Cemil., a.g.e, s. 76.

67 Kocattürk, Prof. Dr. Utkan, a.g.e., s. 149, 150.

ler *uluslar arası bilim dili* olmaya adaydır. Türkçe, Arapça ve Lâtince böyle dillerdir. Bilime ve bilgisayar-yazılım teknikbilimine en uygun olmayan dil ise İngilizce'dir. Düzgün ve kurallı bir yazılış sistemi olmayışı da bu uygunsuzluğu kat be kat arttırmaktadır.⁶⁸

Türk milletinin dili Türkçe'dir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felâketler içinde *ahlâkı, an'anelerini, hâtralarını, menfaatlerini*, kısacası bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. *Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir.*⁶⁹

---

68 Sinaoğlu, Prof. Dr. Oktay, a.g.e., s. 162-163.

69 Kocatürk, Prof. Dr. Utkan, a.g.e., s. 149